

T.C
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

TOPLUMSAL FARKLILIKLARIN YANSITILMASINDA ŞANLIURFA
BEDİÜZZAMAN MEZARLIĞI VE MEZAR TAŞLARI

Osman SEYARCI

ŞANLIURFA - 2019

T.C

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**TOPLUMSAL FARKLILIKLARIN YANSITILMASINDA
ŞANLIURFA BEDİÜZZAMAN MEZARLIĞI VE
MEZARTAŞLARI**

Hazırlayan

Osman SEYARCI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Bekir GEÇİT

ŞANLIURFA 2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Sosyoloji Anabilim Dalı 155214002 numaralı Osman SEYARCI'nın hazırladığı "TOPLUMSAL FARKLILIKLARIN YANSITILMASINDA ŞANLIURFA BEDIÜZZAMAN MEZARLIĞI VE MEZARTAŞLARI" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 24/01/2019 tarihinde, saat 11:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

24/01/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Bekir GEÇİT	KABUL	
Üye	Prof. Dr. Şevket ÖKTEN	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ALKIŞ	Kabul	

Bu tezin Sosyoloji Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

24/01/2019

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Osman SEYARCI

Öğrenci Numarası: 155214002

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji Anabilim dalı

Programı: Sosyoloji

Başlık (Türkçe) : Toplumsal Farklılıkların Yansıtılmasında Şanlıurfa Bediüzzaman Mezarlığı ve Mezartaşları

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen“Toplumsal Farklılıkların Yansıtılmasında Şanlıurfa Bediüzzaman Mezarlığı ve Mezartaşları” çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 59 sayfalık kısmına ilişkin, 04/01/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 27 dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça dahil
- 3- Alıntılar /dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarının bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

04/01/2019

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım

Osman SEYARCI

04/01/2019

Dr. Öğr. Üyesi Bekir GEÇİT

B. P. S.

Osman Seyarci

ÖZET

TOPLUMSAL FARKLILIKLARIN YANSITILMASINDA ŞANLIURFA BEDİÜZZAMAN MEZARLIĞI VE MEZARTAŞLARI

SEYARCI, Osman

Yüksek Lisans Tezi

Sosyoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Bekir GEÇİT

Ocak, 2019, 59 Sayfa

Tarih boyunca tüm toplumlarda ölümü anlamaya, açıklamaya yönelik ritüeller oluşturulmuş çoğunluk bunu inanç temelinde açıklarken bazı toplumlarda da alışagelmış gelenekler ön plana çıkmıştır. Ölüm öncesi ve sonrası yapılan törenler, ölü defin işlemleri her topluluk ve inançta farklılık göstermiştir. Bu farklılıklar o toplumun gelenek görenek ve inançlarını yansıtmıştır.

Ölüm inancını ve ölü merasimlerini anlamak ve yorumlamak için farklı kültürlerin bu konudaki inanışlarına, gelenek görenek ve uygulamalarına bakmak gerekir. Bu bağlamda ölüm inancı, mezar taşı motiflerini kapsamlı bir şekilde anlaşılmasının temelinde, farklı disiplin ve yöntemlerin argümanlarını kullanarak, çok değişkenli yaklaşım geliştirmek gerekmektedir.

Ölümün sonucu oluşan en belirgin öge mezar taşlarıdır. Mezar taşlarında ölen kişinin yaşı, cinsiyeti, mesleği, ekonomik durumu ve soyu gibi birçok unsurun ön plana çıktığı ve aktarıldığı görülür. Bu da bize kişinin sosyal, kültürel ve ekonomik değerlerini mezar taşlarına bakarak anlamamızı sağlar.

Bu alışma, iki aşamadan oluşmuştur. Birinci aşamada “*ölüm öncesi ve sonrası yapılan etkinlikler*” ikinci aşamada ise “*şanlıurfa Bedüzzaman mezarlığında bulunan mezar taşı motifleri ve anlamlarına*” odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Mezar taşı, Bedüzzaman Mezarlığı, Motif, Desen

ABSTRACT

SANLIURFA BEDIUZZAMAN GRAVEYARD AND GRAVE STONES

IN REFLECTING SOCIAL DIFFERENCES

SEYARCI, Osman

Master's Thesis

Department of Sociology

Advisor: Assist. Dr. Bekir GEÇİT

January, 2019, 59 pages

Throughout history, rituals, related to understanding and explaining death, have been formed in all societies. Whereas many explained death on a religion basis, traditional customs stood out in some other societies. Rituals before and after the death, and burials varied greatly in all societies and belief systems. These differences reflected traditions, customs and beliefs of the society in question.

In order to understand and comment on belief in death and funerals, it is necessary to examine faith, traditions, customs and practices of various cultures in this subject. Therefore, by using arguments from different disciplines and methods, a multivariate approach should be developed on the basis of comprehensively understanding the belief in death and grave stone motifs.

The most obvious item that appeared after death is grave stone. In grave stones, it is seen that many demographic features of the dead such as age, gender, occupation, economical

status, and lineage are revealed. This helps us understand social, cultural and economical status of the dead by looking at the grave stones.

This study consists of two parts. In the first part, “*activities carried out before and after the death*” are examined. The second part is mainly focussed on “*grave stone motifs and their meanings in Sanliurfa Bediuzzaman Graveyard*”.

Key Words: Death, Grave Stone, Bediuzzaman Graveyard, Motif, Pattern

ÖNSÖZ

Tarihi bir derinliği olan Şanlıurfa Bediüzzaman Mezarlığındaki çalışmamız farklı kültürlerin ölüm ritüelleri ve mezar taşlarındaki simgeler bize geniş bir perspektif ve bakış açısı kazandıracak aynı zamanda farklı kültürlerin anlaşılmasında günümüze ışık tutacağını temenni ediyoruz.

Ölüm sonucu oluşan en belirgin öğe mezar taşlarıdır. Mezar taşlarında ölen kişinin yaşı, cinsiyeti, mesleği, ekonomik durumu ve soyu gibi birçok unsurun ön plana çıktığı ve aktarıldığı görülür. Bu da bize kişinin sosyal, kültürel ve ekonomik değerlerini mezar taşlarına bakarak anlamamızı sağlar.

Çalışmanın planlanıp uygulaması ve değerlendirmesinde katkılarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Bekir GEÇİT'E ilgisi ve rehberliğinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, yüksek lisans programı boyunca katkılarından dolayı Prof. Dr. Şevket ÖKTEN ve Doç. Dr. Mahmut KAYA' ya teşekkür borçluyum.

Okuma ve yazma aşamasının her anımda yanımda olup beni destekleyen değerli arkadaşlarım Türkçe Öğretmeni Abuzer ORHAN'A ve İngilizce Öğretmeni Halil DAUT'A çok teşekkür ediyorum.

Ocak 2019

Osman SEYARCI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	III
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VII
ÖNSÖZ.....	IX
İÇİNDEKİLER.....	X
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM : ÖLÜM SOSYOLOJİSİNE DAİR.....	5
1.1.Ölüm.....	5
1.1.1. İslam inancına göre ölüm ve ötesi.....	10
1.2. Farklı toplumlarda Ölüm ötesi hayat anlayışı.....	11
İKİNCİ BÖLÜM: ŞANLIURFA'DA ÖLÜM SONRASI UYGULANAN RİTÜELLER.....	15
2.1.1. Ölüm sonrası yapılan işlemler.....	14
2.1.2. Yas tutma.....	17
2.1.3. Ağıt (Sagu) Mersiye.....	18
2.1.4. Taziye geleneği.....	18
2.2. Ölü için yapılan hayırlar.....	20
2.2.1. Kabir ziyareti.....	21
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: FARKLI TOPLUMLARDA MEZARTAŞI MOTİFLERİ	22
3.1. Mezartaşı motiflerinin anlamı.....	22

3.2 Müslüman Türk Mezar taşlarındaki Söylem.....	23
3.3 Eski Türklerde Mezar Kültürü	26
3.3.2 İslamiyetin Kabulünden Sonra Türklerde Mezar Kültürü.....	28
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BÖLÜM: MEZAR TAŞI YAZILARINDA KÜLTÜREL YAPININ YENİDEN İNŞASI.....	31
4.1 Şanlıurfa Mezarlıklarının Bir Betimi.....	34
4.2 Mezarların Tekrar Kullanımı.....	35
4.3 Aile Mezarlıkları.....	37
4.4 Yazıtların Betimi.....	38
4.4.1 Toplumsal/Kültürel Kimliğin Görünümleri.....	45
4.4.2 Toplumsal Kimlik: Meslek, Unvan, Lakap, Etnisite.....	46
4.4.2.1 Kadının Adı.....	47
4.4.2.2 Çocuğun Yeri.....	50
SONUÇ.....	55
KAYNAKÇA.....	56

KISALTMALAR

Çev. : Çeviren

Bkz. : Bakınız

Vb. : Ve benzeri

Bsk. : Baskı

GİRİŞ

Ölüm son yıllarda sosyolojinin önemli tartışma konularından biri haline gelmiştir. Ölüm her ne kadar hayatın son bulması anlamına gelse ve her insan için aynı nitelikte olsa da ölüm anı ve sonrasındaki ritüeller ölümü kültürel bir öge haline getirmektedir. Toplumdan topluma ve hatta aynı toplum içindeki farklı kültürlere sahip insanlar arasında bile farklı ölüm ritüelleri görülmektedir. Ölüm anı ve sonrasındaki uygulamalar dini ve kültürel pek çok inanca bağlı olarak farklılık gösterir. Aynı zamanda ölüm toplumsal sınıf, statü, cinsiyet ve yaş gibi faktörlerle de kendi içinde bir hiyerarşi oluşturur.

Ölünün gömülme merasimi bir toplumun ortak tasavvuru olan inanç ve gelenekleri yansıtan ve aynı zamanda toplumsal hiyerarşileri de ortaya koyan simgesel bir nitelik taşır (Danforth,1982: 27). Başka bir deyişle kadın ölülerinin erkek ölülerden farklı şekilde gömülmesi toplumun cinsiyetçi uygulamalarına işaret eder. Aynı şekilde toplumdaki yaşa bağlı hiyerarşiler yine ölüm sonrası uygulamalarda da ortaya çıkar. Çocuk ve yaşlı ölülerinin gömülme merasiminde ortaya çıkan farklılıklar yaşa göre şekillenmiş bir tabakalaşmanın göstergesidir. Mezar taşlarındaki yazılar da aynı şekilde toplumsal tabakalaşmaya işaret eden deliller haline gelmektedir. Mezar taşlarının üzerinde yazan kişinin hayattayken yaptığı işi, mesleği, doğum yeri, etnik kimliği ya da sahip olduğu unvanı gibi canlıların önemseydiği bireysel özellikleriyle de ölüm sonrasında da bir toplumsal tabakalaşmanın var olduğuna işaret eder.

Şanlıurfa geçmiş ve bugünüyle farklı inançların aynı anda yaşadığı bir kent olma özelliği taşımaktadır. Aynı zamanda Müslümanlar açısından son derece önemli merkezlerin bulunduğu Şanlıurfa geçmişin inanç ve değerlerini hala canlı tutmaktadır. Bediüzzaman Mezarlığı da Müslümanlar tarafından önemsenen bir dini mekan haline gelmesi niteliğiyle araştırmanın merkezinde yer almaktadır. Bu mezarlıktaki mezar taşları Şanlıurfa'nın ölüm merasimlerine yansımakta ve kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamaktadır.

Çalışmanın Konusu

Farklı toplumsal grupların ve farklı kültürel değerlerin ölüm sonrası ritüellerine yasımlarını konu alan bu çalışma, Şanlıurfa Bediüzzaman Mezarlığı özelinde mezar taşlarının kültürel yeniden üretime yaptığı katkıyı ele almaktadır. Ölüm sonrasında yapılan yas, ağıt, taziye, ölü için yapılan hayırlar ve mezar ziyaretleri gibi uygulamalar ile Şanlıurfa'nın ölüm ve ölüm sonrasındaki kültürel değerlerinin yansımaları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Mezar taşları ölen kişinin kendini birkaç nesil sonrasına ifade etme aracı olarak kullanılmıştır. Mezar taşlarının ölen insan kadar yaşayanlar içinde büyük önemi vardır. Mezar taşları ölen kişinin yaşadığı dönemin toplumsal, kültürel ve ekonomik özellikleri ve değerleri hakkında önemli bilgiler verir. Kişilerin yaşam biçimleri hakkında önemli bilgiler veren bu taşlar aynı zamanda kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını da sağlar. Bu nedenle bu çalışmanın amacı Bediüzzaman Mezarlığında yer alan mezar taşlarındaki yazılar, simgeler ve bunların anlamlarını tespit ederek bugün Şanlıurfa'da yaşanan ölüm sonrası ritüelleri ile bağlantılarının olup olmadığını anlamaya çalışmaktır.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışma ölümün de yaşamdaki gibi toplumsal tabakalaşmaya göre şekillendiğini göstererek ölüm sosyolojisi literatürüne katkıda bulunmayı hedeflemekte ve akademik çalışmalara kaynaklık etmesi açısından önem taşımaktadır. Ölüm sonrası ritüellerin mezar taşları aracılığıyla kültürel değerlerin devamlılığına hizmet ettiğini göstermeye çalışan bu çalışma Şanlıurfa'nın bugünkü ölüm anı ve ölüm sonrası ritüellerine ışık tutacak bir kaynak oluşturması açısından yapılacak çalışmalara kaynaklık ederek katkı sunacaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Mezar taşlarının bugünkü mevcut durum üzerindeki etkilerini anlamak üzere tarihsel yöntem ve betimsel yöntem birlikte kullanılarak Şanlıurfa Bediüzzaman mezarlığında rastgele örneklem seçim tekniği ile seçilmiş olan yüz adet mezar taşı üzerindeki resim ve figürler incelenmiştir. Mezar taşlarındaki bu resim ve figürlerin dini ve kültürel niteliklerini tespit etmek için daha önce yapılmış olan çalışmaların incelenmesi yoluyla bir literatür taraması yapılmıştır. Ayrıca mevcut durum üzerindeki etkileri tespit etmek amacıyla gözlem tekniği kullanılmıştır.

Tarih içinde çeşitli dini inanç ve uygulamalarla yoğrulmuş Şanlıurfa, ölü gömme geleneklerine dair sosyolojik araştırmalar için zengin bir veri kaynağıdır. Bu çalışmada Şanlıurfa Bediüzzaman Mezarlığı bir kültür alanı olarak ele alınmış olup ölü gömme uygulamaları ve mezar taşı simgeleri çeşitli boyutlarıyla incelenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda Şanlıurfa kent merkezi içinde bulunan Bediüzzaman Mezarlığı çeşitli mezarların yazıtları fotoğraflanarak literatürde bu yazıtlarla ilgili bilgi ve belgeler aracılığıyla betimlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Problemi

Şanlıurfa Bediüzzaman mezarlığındaki mezar taşlarından yola çıkılarak yapılan bu çalışma iki temel problem üzerine inşa edilmiştir. Bu tezin ilk problemi mezar taşları üzerindeki motifler ve resimler aracılığıyla toplumsal tabakalaşmanın sürdürülüp sürdürülmediğinin tespit edilmesidir. İkinci problem ise mezar taşlarının bugünkü ölüm merasimleri ve toplumsal hayat üzerinde etkisi olup olmadığı konusudur. Bu iki soru ekseninde tezin tartışmaları yürütülerek tez boyunca bu iki sorunun cevabı aranmıştır.

Araştırmanın Bölümleri

Şanlıurfa Bediüzzaman mezarlığındaki mezar taşlarının incelenmesi yoluyla ölüm sonrası toplumsal tabakalaşma ve ölüm merasimlerini kültürel sürekliliklerini arayan bu

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadı. Çalışmanın birinci bölümü ölüm olgusuna yönelik genel tanımlama ve tartışmalara yer vermektedir. Sosyolojik açıdan ölüm, farklı kültür ve toplumlarda ölüm ve ölüm inancına yönelik bir perspektif geliştirilerek ölüm ve ölüm sonrası ritüellerdeki farklılıkların nedenleri ortaya koyulmuştur.

şanlıurfa'da lm Sonrası Uygulanan Ritüeller başlıklı ikinci bölümde ise şanlıurfa'nın kültürel değerleri ve gelenekleri bağlamında ölüm merasimleri hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde yas, ağıt, taziye, mezar ziyareti ve l için yapılan hayırlar gibi dini ve kültürel uygulamalar hakkında şanlıurfa'da yapılan uygulamalar anlatılmıştır.

Tezin nc bölümü mezar taşlarının farklı toplumlardaki anlamlarını açıklamaktadır. Farklı din ve kültüre sahip toplumların ölüm sonrası mezar taşları aracılığıyla ortaya koydukları kültürel yansımaları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise şanlıurfa Bediüzzaman mezarlığındaki mezar taşları motifleri ve taşıdığı sosyal mesajlar üzerinde durularak şanlıurfa'nın kültürel yeniden üretimindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Mezar taşlarının üzerindeki resim ve figürlerin betimlenmesiyle elde edilen geçmiş dönem toplumsal statü, toplumsal kimlik ve toplumsal cinsiyet tabakalaşma biçimlerinin şanlıurfa'nın bugünkü ölüm sonrası ritüellerine yansımaları ve bu ritüeller aracılığıyla kültürel yeniden üretim üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM: ÖLÜM SOSYOLOJİSİNE DAİR

1.1 Ölüm

Yeryüzünün başlangıcından ve hatta kâinatın yaratılması ve insanoğlunun yeryüzünde boy göstermesiyle birlikte ölüm olgusu hayat bulmuş ve tüm insanlık için tarih boyu farklı anlamlar ve içeriklerle adlandırılmıştır. İnsanlığın gelişmesi yeni teknolojik ilerlemeler kaydetmesi, inovasyona bağlı yeni konseptler geliştirilmiş, olması, ölümü ve buna bağlı olan tanımın insanlık açısından farklılaşmasına neden olmuştur. Bu değişimin ana çıkış noktası ise tarih boyunca yeryüzünün farklı coğrafyalarda yaşamış pek çok medeniyetin dini, felsefi ve etik değerlerinin farklı olmasından kaynaklanmıştır. Canlıları inceleyen bilim dalı olan biyolojiye göre ölümün belirlenmesinde geleneksel olarak belli bir davranış göstermesi örneğin vücut hareketinin ve akciğer solunumu durması (Knudsen,2005:182) ve daha belirgin ve karmaşık işaretler olarak ten renginin değişmesi, beden katılaşması, tende solgunluk, ölü soğukluğu ve en son olarak bedenin çürümesi belirleyici olmuştur (Lamb,1996: 27) .

Çoğunlukla ölüm, dünya üzerinde bulunan bütün canlı ve cansız tüm varlıkların insanların oluşturduğu kültürleri buna ek olarak oluşturdukları tüm kurum ve faaliyetlerin ve hatta kâinat içinde bulunan tüm cisimleri ve evreni de içine alan bir kavram içerisinde kabul edildiğinde, insanlığın da içinde bulunduğu ve ilgi alanına giren tüm fenni, sosyal ve insani olguları kapsadığı görülür. Bu hali ile ölüm, içinde bulunduğumuz evrenin tüm bileşenleri ile ele alınıp incelenmesi, değerlendirilmesi ve bir yoruma varılması sonucunu açığa çıkarmıştır.

Cansız maddelerde ölüm, varlığın varlık halinin sona ermesi, nitelik ve nicelik bakımından biçim değiştirmesi, anlamını taşır. Canlı varlıklar için ise ölüm sade ve anlaşılır biçimi ile canlıları en küçük yapı taşları olan hücrenin ve bunların bir araya gelerek oluşturduğu organizmanın veya organların hayati işlevlerini tümüyle yitirmesi ya da canlı olma özelliğinin sona ermesi anlamını taşımaktadır. Esasen, canlı ya da cansız tüm varlıkların her ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin ölümü, anlık bir süreç olmayıp, kısa veya uzun bir zaman içinde

gerçekleşmektedir. Bu bağlamda ölümü meydana getiren sebepler türüne göre değil de ölümün nasıl gerçekleştiği hususu konuyu farklı yönlere çevirebilir.

Toplumun yapısını hatta en temel içeriklerinden biri olan ölüm olgusu, farklı ve karmaşık bileşenlerden oluşan herhangi bir kültürün merkezi olarak kabul edilebilecek sosyolojik bir gerçekliktir. Bu sebeple de toplumu ve ona ait kültürel yapıları inceleyen sosyologlar için ölüm araştırılması gereken önemli bir olgudur. İnsanların bir arada yaşamaları ile oluşturdukları sosyolojik, psikolojik, davranışsal ve duygusal etkileşimin neticesi olarak karşı karşıya kaldıkları ve adeta yaşamın ayrılmaz bir parçası olan ölüm konusu sosyal bilimcileri de yakından ilgilendirmiştir. Çünkü kendileri de birer insan olan sosyal bilimciler, insan olmanın getirdiği bakış açısı ile ölümden kaçınmak haliyle hareket etmiş olmaları çok normal bir süreç olarak kabul edilebilir. Hâlbuki farklı bir bakış açısı veya farklı bir tutum içinde değerlendirilirse ölüm ile birlikte insanoğlunun bu durumda farklı anlamlar ve dersler çıkararak kendisine gelmesine, karşılaştığı veya gelecekte karşılaşılabileceği olaylara daha farklı bakabilmesine ve olayları irdeleyebilmesine yarayacak sosyal bir gerçeklik olarak düşünülebilir.

Ölümü ve bu konuda varılan deneyimlere dair süregelen varsayımların pek azı deneysel bir dayanağa sahiptir. Gerçekte, ölme deneyimi hakkında varılan toplumsal düşünce yapısı büyük ölçüde dar ve kısıtlı dayanaklardan ve toplumun tarih boyunca ürettiği geleneksel bakış açılarıyla sınıflandırılmıştır. Bu bölümün amacı, ölüm süreci yönetimini inceleyen başlıca kaynakları eleştirel bir bakış açısıyla ele almak. Ölme davranışları çoğunlukla, farklı yaşantılar ve ölüm anını yaşayan kişilerin bu durumda yaşam tarzlarını izlerini yaşadığı gözlemlenmiştir. Örneğin, yaşlı bireyler, ölmekte olan bütün insanlar gibi aynı grup içerisinde yer almazlar (Wass,1978:9). İntihar davranışının, yaşla ve bilhassa da zamanla modernleşen bireysellik, toplumsal parçalanmışlık, bağımlılık ve kişinin topluma ve hatta kendisine yabancılaşması (Hall,1994: 27) gibi etkenler ile sıkı bir bağ kurduğu görülür.

Fakat kaynağı hastalık olan ölümlerde ise kişinin ölüm üzerindeki kontrollü intiharı konu alan yazılardaki kadar çok değildir. Ölümcül bir hastalık durumunda faillik fikrinin ana noktası kişinin kendine iyi bir ölümü seçmesi yani “iyi ölüm” düşüncesidir. Houlbrook’üne göre Avrupa’da yaşayan insanları tanımlarken belirttiği üzere, bir kişi öleceği hissine kapıldığında kısa bir süre içerisinde vasiyetini hazırlar, üzerine kayıtlı taşınır, taşınmaz tüm mallarını adaletli bir şekilde taksim eder, yardıma muhtaç kişilere servetin bir kısmını bağışlar, din adamlarının ve doktorların ziyaretini kabul eder, çevresindekiler ile barışır ve helalleşir, evinde veya kendini huzurlu hissettiği yatağında sevenleri ve aile bireyleri ile çevreli bir şekilde ölüme gider. İyi ölüm düşüncesine ait betimlemelere Avrupa edebiyatının başlarında ve yakın dönemdeki Avrupa halklarında ve buna ek olarak Müslüman toplumlarda (Counts,1976:185) ölümün üzerine getirdiği kontrol gücünü benliğini koruma dürtülerine gönderme yaparak irdelleyen incelemeler ölüm anlarını planlamalarını, gayri resmi vasiyetlerde bulunmaları kişinin içinde bulunduğu ortamda bulunan diğer kişileri kendisinin ötesinde bir yaşam hazırlamaları, onları bu düşünceye hazır hale getirmeleri, bu ölüm halinin etkisiyle oluşan davranışların birer yansımaları olarak görülebilir. Doktorların bu konuda uzman kişilerin görüşlerini almak, onlarla etkili bir iletişim sürecine girmek bu kişilerce verilen tavsiyelere uymak veya tıp alanında yapılmış ileri teknolojik buluşları incelemek ölüm sürecindeki kişilerin faillik ve ölüm üzerindeki kontrol halini devam ettirdiğini gösteren izlerdir (Kaufman,2005:135) .

Ölmek üzere olan bir kişinin tıbbi personelin ve hasta bakıcıların gönlünü hoş etme, onların dikkatini cezp etme veya hasta personeli ile pozitif ilişkiler kurma amacıyla gayri resmi yöntemler belirlemektedir. Ölmekte olan kişilerin eğer kendilerine olmasa bile kendilerinden sonra bu durumu yaşayanlara fayda sağlaması açısından tıbbi araştırmalarda gönüllü olmayı ve dolayısıyla içerisinde buldukları durumu toplumun diğer bireyelerine faydalı olacak şekilde o kişilerin hayatına etkin bir katılım sağlar (Fox,1959: 86). Örneğin Doktor Witsel ölmek üzere olan 360 hasta üzerinde yaptığı bir çalışmada, bu kişilerin pek çoğunun ölme sürecinde son anlarına kadar beyin aktivitelerine, bilinçlerine ve toplum ile olan ilişkilerini düzende tutabildiklerini söylemektedir. Modern incelemeler, günümüz tıbbi bakım ihtiyacına gereksinim duyan ölümcül hastaları ve buna bağlı hastalıkları, örneğin kanser, kalp

hastalıkları, motor ve nöron hastalıkları, bunama gibi nörolojik hasarlanmaları ve buna bağlı ölümleri inceler. Hinton veya Witsel gibi tıpçıların yazıtlarında olsun veya Fox Glasser ve çağdaşları gibi sosyolojiyi konu alan yazarlar olsun ölüm imgesine karşı olan deneysel yaklaşımlara büyük bir çoğunluğu refah düzeyi yüksek olan bölgelerdeki yaşamışlıkları konu edindiği görülmüştür. Bu durum pek çok yazarın ve araştırmacının bilinçaltına veya kurguladığı dünyanın temelini oluştururken yapıtlarındaki söz ve kelime dizisi ve kurgudaki seçicilik bu refah düzeyi ile ilişkilendirilebilir. Bununla beraber ölüm üzerinde kurulmak istenen otoriteyi ve hâkimiyeti inceleyen ölüm incelemeleri, ölmek üzere olan kişinin yaşamının son anına kadar toplumsal beklentileri ön plana aldığını ve bunları karşılamaya çalıştığını gösterir.

Ölmek üzere olan kişi, ölümden önce, toplumsal, ailevi, maddi, manevi ve hukuki işlevini bir düzene koymayı ve bu doğrultuda ölüme kucak açmayı beklemektedir. Bu durumda kişinin yaşamının sona ermesine az bir süre kala ölümün arkasında yapılacak işleri kolaylaştırma adına avukatlar veya doktorlar gibi profesyonel kişilerden yardım aldıkları görülür. Ölümün kısıyında olan bir insanın fiziksel ve psikolojik olarak kötüye gitmesinin değerlendirilmesi, bu kötüye gidişin ne derece döndürülebilir olduğunu veya ne kadar süre ile hızını azaltabilecek olduğunu kapsamaktadır. Bu yönde kişi, ölmekte olan kişinin ailesi ve kişiye sunulan bakım hizmetlerini sağlayan personel açısından etkindir. Çünkü bu durum, herkesin ölme ile ilintili olarak bu süreçte ne yapması veya konuya nasıl yaklaşması gerektiği konusunda önemli bir noktadır. Ölüm süreci, başkalarının bir sonraki noktada, ne yaptıklarını belirlemede bu dizimde alınacak kritik dönemleri belirlemede belirleyici bir süreç olmuştur. Diğer bir deyişle ölüm halinin “yaşayan kişi” den ölü kişiye doğru atılan tek bir yön olarak görmek, aile fertleri ve sağlık görevleri açısından ölmek üzere olan kişinin bakımının yönetilmesi noktasında belirleyici bir araç olmuştur.

Ölüm insan var olduğundan beri onun hafızasını işgal eden mühim yaşama sorunlarından olmuştur. Fanilik olgusu, düşünen bir varlık için birinci sırayı almıştır diyebiliriz. Hem felsefe hem de inanç, insanların yaşamı boyunca fanilik kaygısını en aza indirmek ve bu ölüm olgusuna rağmen hayatına bir anlam katma olanağı sunan farklı

metotlar şeklinde düşünülebilir. En önemlisi aydınlanma fikri etrafında şekillenmişse de ekseriyeti akılcı, olgucu, doğal ve maddeyi savunan akımları etrafında ortaya çıkan felsefe, insanın akıl ettiği ölçüde, salt kendi mantığıyla düşünen insan hiçbir merceğe başvurmadan ölümü tasavvur edip, ölüme karşı olanaklarını sorgularken, dinsel düşünme şekliyle görünen ve sadece beşeri ve dünyaya ait gerçekler düşüncesinin hudutları içinde olmayan yanlarıyla ölüm gerçeğinin karşısında alınan pozisyon akıldan ziyade düşünmeye başvurarak hareket etmiştir. Bundan yola çıkarak diyebiliriz ki beşer bu âlemde ölüme karşı bir durum belirleme zorunluluğu hissetmiştir. Ölümün insanın yok olduğunu savunan ve tüm olanaklarının bittiğini görenler ile bunun tam aksini düşünen veya bu şekilde algılayan görüş arasındaki fark, ölüme karşı insanın alacağı tavır da şekil ve muhtevasını belirleyecektir.

Maddeci görüş ölümün yaşama karşı olan boyutunu hayata uzak olan boyutunu yenmek için devamlı ölümün üstesinden gelme savaşını sürdürmüştür. Maddeci görüş ölümü yaşamın, canlının, beşerin yok olma boyutuyla telaki edip; ölüm onların gözünde yok olma ve bir hiç olma olarak görülmüştür. Ölümün bu şekilde algılanmasının sebebi de materyalistlerin öbür dünyayı yanlış bir düşünce sistemi ile algılamalarından kaynaklanmaktadır. Bu anlayış diğer âlemi yok saymaktadır. Materyalist düşüncenin aksini savunan idealist felsefeler ise ölümü beşerin sonu olarak değil; ölüme bir hakikat cihetiyle bakarlar. Bu felsefe ölüme var olan bir olguyla bakıp ona göre ölüme bir mana yüklerler. Batı felsefe anlayışının mümessillerinden Sokrates ve Platon ölümü, korkulması gereken bir hal değil, insanı hapseden kapalı veya kilitli bir alandan hürriyetine kavuşma aracı olarak görmektedir. İdealist felsefe anlayışına göre insanın varlığı üzerinde birçok manevi hastalıkları açığa çıkaran asıl sebep insanın bedeni boyutu olup, bu hastalıklar ruha da etki etmekte olup, ruhun bu etkiden kesin bir şekilde selamete varmasına işaret eden ölüm; insanoğlunu gelip yakalamadan önce de insan ölümü kendi hayatını fazla etkilemeden evvel, ölümü düşünmelidir. İnsan ölümü düşünürken bu düşüncesini de dengede tutmalıdır. Gerçekleri unutmamıza neden olan sebepler ise bizim bedenimizde ortaya çıkan durumlardır.

Uzak doğu kökenli felsefelerin ideal yaklaşım ise ruhu güçlü telaki eden bir fikirden etkilenmiştir. Bu âlemde esas bir temizlenme olana dek ruh ile beden arasında gidip gelmeler

sürdüğünü savunmuştur. İdealist felsefeye paralel olarak; içeriğinde biraz farklılık olsa da bunlar da ruh ile beden birbiri içine girmiş bir varlık olarak yorumlanmışlardır. İslami anlayış ise ruh ile bedeni iç içe girmiş olarak görmekte ve İslam dininde ölüm bir son değil yeniden diriliş olduğu için ölümü bir ödül- ceza sentezinde kabul görmüştür. ölüm gelmeden önce ölümü hatırlamak, ölüm bizi bulmadan fani olmayı anımsatan en büyük olgudur.

1.1.1 İslam inancına göre ölüm ve ötesi

Ölüme İslam dini penceresinden bakarsak; ölüm her daim insana fani olduğunu anımsatmakta ve ezeli bir varlık olmadığını ve onun sonlu bir varlık olduğunu kavratması açısından da insana büyük bir avantaj sağlamaktadır. Ölümün var olduğunu ve kendisinin fani olduğunu kavratması sayesinde insanın çok büyük olmadığını ve bu âlemde olanın kendisinin değil, bu yaratılmışların bir sahibi (mülk sahibi) olduğunu hatırlatmakta kendisine ve çevresine zulüm ve haksızlık etmeden ona yaşama fırsatını da verdiğini kavratır. İnanan bir birey için ölümün ortaya çıkardığı ve inançlı bireyi karşı karşıya getiren esas gerçek; var olma düşüncesinin bu âleme ait olmadığıdır. Dini pencereden olay ele alındığında ölümün var olması beşeri fanilikten bekaya geçme imkânı verdiği gibi onun bu âlemdeki diğer varlıklarla ilişkisinin içeriğini de belirleyecektir. Kutsal metinler tarafından da doğrulanan ve var olma tecrübelerinin yanında, dünya-ahiret karşısındaki pozisyonu ve insanın konumuna göre değerlendirildiği zaman insanı dengede tutan ve insanın denge konumunu koruyan en önemli varlık veya olgu şüphesiz ölümün kendisidir.

Müslümanlara inancı gereği vefat edenlere ebedi, baki bir âlemin kapıları açılır. Furkan-ı hâkimde ölümün bir tebdil-i mekân olduğu " O, kulların üstünde yegane Hakim'dir, size koruyucular gönderir. Artık birinize ölüm gelince elçilerimiz, bir eksiklik yapmaksızın onun canını alırlar, sonra gerçek Mevlalarına döndürürler. Haberiniz olsun, hüküm O'nundur. O, hesap görenlerin en süratlisidir"(En'am:6/61/62). Ayeti ölümün Mahbub-u Bakiye kavuşmak ve ebedi bir hayata açılan başlangıç olduğunu bize anlatıyor. Zindan-ı dünyadan bostanı cinana açılan bir kapı hükmündedir. Bu bilgiler ışığında baktığımızda ebedi ömrünü garanti altına almak isteyen insan bu dünyadaki fiillerine dikkat etmek zorundadır. Bu da ancak İslami hükümlere riayet etmekle olabilir.

Kur'an-i Kerimde ebedi hayata dair şeyler tafsilatlı olarak verilmekle birlikte Cennet ve Cehennem konusuna, başka inançlara nazaran daha çok yer verilmiştir. Ölüm ve tevhit inancı birbirini tamamlayan unsurlardır. Birisi öteki olmadan olmaz. Ebedi bir hayat, Cenab-ı Hakkın varlığını ve birliğini de ispat etmektedir. İslam dinine göre dünya hayatı, ahiret hayatının tarlasıdır. Bir nevi burada ektiğimizi, ölümle beraber gelen ahiret hayatında biçeceğiz. Bu anlayış dünyevi zevk ve lezzetlerden kendimizi mahrum bırakacağız anlamına gelmez. Meşru dairede dünyanın lezzetleri ve nimetlerinden de faydalanacağız fakat helal dairesi içinde meşru bir şekilde olması şartıyla. İnsan, fitratı gereği hazır lezzete ve rahatlığa müpteladır. Yaratılış olarak güzel şeyleri ister ve zevk almak ister. Dar kalıplara sığan insan, dünyadaki güzelliklere aldanıp yalnızca bunlara odaklanabilmektedir. Bilinçli insan ise hem bu dünyadaki lezzetlere meşru bir şekilde ulaşmak istemektedir hem de ebedi dünyanın lezzetlerine ulaşmaya çalışmaktadır.

Dünya nimetlerine kalben bağlanmadan faydalanmanın yanında asıl saadet yerinin ahiret olduğunu unutmamak gerekir. Kur'an-ı Kerimde “ölümden sonra gidilecek olan ahiret hayatı ise ebedidir ve orada ölüm yoktur”(Lokman:31/34).

İslam dini, ölümü yeni bir başlangıç olarak görmekte yeri geldiğinde ise bir motivasyon unsuru olarak kullanabilmektedir. Hz.Peygamberin “Lezzetleri tahrip edip acılaştıran ölümü çok zikrediniz” (Es-sünen, Zühd:31). Hadisi ile insanlara ölümü hatırlatmış olup başka zamanda kendisine sorulan “ müminlerin en akıllısı kimdir ?” sorusuna ise; “ölümü en çok anan ve ölümden sonrası için güzel hazırlık yapanlar var ya işte onlar en akıllı olanlardır” (İbn Mace, Sünen, Zühd,31) . Cevaplarında ölümün önemini belirtmiştir.

1.2. Farklı toplumlarda Ölüm ötesi hayat anlayışı

İnsanlığın geçmişine geniş bir açıdan bakıldığında zaman tüm toplumlarda ölüm ötesi hayata olan inancı görebiliriz. Bu inanç İslam inancı gibi olmasa da aşağı-yukarı diğer toplumlarda da bu izler görülmektedir. Tarihteki birçok milletin hemen hemen tamamında ölümden sonraki dünya hayatına bir şekilde inanç temelinde rastlamak mümkündür (Hançerlioğlu,2006: 26).

Tarihin derinliklerinden ta günümüze kadar ulaşmış olan lahitler, ölü gömme törenleri ve ölümlerin mezarlarına konan bazı eşyalardan bu dünyanın ötesinden başka bir yaşantının izleri hep karşımıza çıkmıştır (Raymond,1983: 21). Örneğin tarihi çağlardan olan cilalı taş devrinde ölen kişiyle beraber toprağa o kişinin yiyecek, içecek, silahları ve süs eşyaları da konulurdu (Addison,1936: 26).

Hız. İsa'dan evvel 2250 den kalma bazı mezarlardan ölüm ötesi inancının var olduğunu, gündelik hayattaki araç-gereçlerden anlayabiliyoruz. Bu mezarların içinde silah, şarap ve yiyeceklerle beraber öteki dünyada hizmetlerine efendileriyle devam etmeleri için öldürülmüş askerler de bulunmuştur (Hough,1994: 15).

Babil medeniyetinden kalma mezar kalıntılarında gündelik yaşamda kullanılan araç-gereçlere rastlayabiliyoruz. Eski Mısırda bu inancın daha güçlü olduğuna şahit oluyoruz. Eski Mısırda mevtalar gömülürken ceninin anne karnındaki duruşuna şekilde benzer gömerlerdi. Bu da onların ahiret inancını ispat etmektedir(Ataillah,1992: 30). Ölümden sonraki hayatı konu alan eserlerde Mısır medeniyetinin diğer medeniyetlere nazaran daha güçlü bir ahiret anlayışına sahip olduğu kanaati oluşmuştur. Eski Mısır dinlerine göre gerçek hayat, bu dünyadan sonraki ahiret hayatıdır (Fernea,1995: 23).

Eski Mısırın dini inançlarıyla ilgili elimizde güçlü kanıtlar mevcut olup, Oziris'in emri altında olan ukba hayatı, firavunların bile ahirette mutlu olabilmeleri için zor aşamalardan geçmesinin gerektiği yönündedir.

Eski Mısırlılarda aynı zamanda tenasüh inancı da vardı (Beyrut,1985: 86). Eski Mısır'daki "ruh göçü" inancına göre kişinin dünyada kötülükleri çoksa ruhları hayvan bedenine girip tekrar bu dünyada cezalandırılır. Şayet bu âlemde (dünyada) iyi biriye de ödüllendirilmek gayesiyle cennette uzun bir yaşam sürüp, daha sonra yeniden imtihanlardan geçmek amacıyla dünyaya gönderilir. Eski Mısır'daki ceset mumyalama anlayışı bu inancın bir sonucudur. Ceset mumyalamak ahiret inancının bir göstergesidir. Bu inancın neticesinde Mısırlılar devasa ve dayanıklı mezarlar yapmışlardır. Bunun yanında çok görkemli olmayan sade mezarlara rastlamak da mümkündür (Abdulkadir,1986: 29).

Mısır medeniyetinde yapılan araştırmalar da gösteriyor ki Mısırlılarda ahiret inancı çok eskiye gitmekte olup elimizde çok güçlü kanıtlar mevcuttur. Bu fikir birçok tarihçi tarafından da tespit edilmiştir. Tarihçi Herodot'un "Mısırlılar ruhun sonsuzluğuna inanan ilk ulustur" fikri de bu anlayışı kanıtlar niteliktedir. Bundan hareketle ahiret inancı zamanla gelişip olgunlaşmış bir düşünce değil; ilk insan Hz. Âdem'le ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Hz. Âdem'den sonra gelen peygamberler bu fikri aynen, insanlara aktarmıştır "Her ümmete mutlaka bir nezir gönderilmiştir"(Fatır,24). Ve "Andolsun biz her ümmete Allaha ibadet etmeleri ve tağuttan sakınmaları için peygamberler gönderdik"(Nahl,36).

Eski Mısırdaki ölümden sonraki hayata olan inancı kabul etmelerinin temelinde ise Hz İbrahim, Hz Yusuf gibi peygamberlerin bu coğrafyada yaşamaları ve peygamberliklerini burada icra etmeleri, halk üzerindeki bu inancın sağlamlaşmasına vesile olmuştur."Ben (Yusuf a.s) Allaha inanmayan ve ahireti inkâr eden bir kavmin dinini terk ettim"(Yusuf,37).

Hint medeniyetinde de ruhun göç etmesi inancı hâkim olmuştur. Hatta ruhun göçü inancı Hintlerde daha sağlam bir inanış olagelmıştır. Ancak ruhun göçü inancı sonradan Hintlilerde hâkim olan bir inanış olup onlar da muhtemelen diğer toplumlardan etkilenerek bu inanca sahip olmuşlardır. Budizm'de ise bu inanç dini bir törenden ziyade bir felsefi düşünce olarak telakki edilmiştir. İlk zamanlarda vahdet-i vücud anlayışına benzeyen Nirvananın daha sonra zamanla asli özelliğini yitirdiğini görmekteyiz. Böylece Nirvana ruh temizliği, nefsin kötü istek ve arzularından arınma olarak tanımlanmıştır (El-Biruni,1983: 27).

Budizm'de kainatın başlangıcı ve sonunun olmadığı inancı hâkimdir(El-Biruni,1983:28). Bundan hareketle şunu diyebiliriz: Eski Mısır ve Hint inanç anlayışında ölümden sonra bir yaşamın var olduğunu, ancak bu yaşamın Eski Mısırdaki kendisini daha çok hissettirdiğine şahit olmaktayız. Bu fikre de Mısırdaki egemen olan mumyalama ve mezarlardan bulunan eşyalara bağlıyoruz. Eski Mısır'a göre ise Hint inancında ruhun göçü inancı baskın olup, Cennet-Cehennem inanışının kuvvetli olma olgusu uzak doğuya doğru gidildiğinde bu inanışın zayıflayıp kaybolduğunu anlayabiliriz. Eski İnan inancında da öteki hayata inanış hâkimdir. Bunun yanında hesaplaşma, Cennet-Cehenneme olan inanışlar da var olmuştur (Sarıkoğlu,1983:113). Zerdüş inancında ise bir kıyamet inancının olduğunu ancak bunlar

iyileri iyilik meleğinin, kötülerini ise kötülük meleğinin layık oldukları yere götüreceğine inanmaktadırlar. Zerdüştlere göre iyi amel işleyenin sonsuza dek mutlu olacak olgusu hâkimdir. Diğer dinlerin mezheplerinde çok farklılıklar olmasına rağmen Eski İnan dinlerinde bu farklılık çok az olup sadece inanç derinliklerinde öte yaşam inanç farklılığı görülüyor.

Eski Mezopotamya'da da aynı inanç hâkimdir. Onlar da ölüm sonrası yaşama inanmaktadırlar. Hititlerde ise ölüyü yakma geleneği ve ölünün eşyalarını mezara gömmeye gibi diğerlerinden bağımsız bir inanç hâkimdir. Orta Asya Altay Türkleri ise dünya yok olduktan sonra Tanrı ile oğlu savaşacak ve bu savaşı Tanrı kazanıp, bundan sonra da tüm ölüleri diriltecek inancı hâkimdir. Eski Yunan inancına göre de ruh katiben ölmez, ahiret inancı ise zayıf bir şekilde kendini göstermektedir. Çünkü onlara göre ölümler yer altında soğuk, dar ve sıkıntılı bir yerde birikirlerdi.

Yunan anlayışına göre ölüm darlık ve sıkıntıdır. Buna rağmen ölümden sonra Elysium denilen ferah ve mutlu olunacak bir ülkenin varlığına inanılır. Eski Roma ise ruh ve bedeni öteki dünyaya taşıma fikrine inanırlardır. Bu şahsa "şaron" ismini verirlerdi ve onlara göre şaron bu işi bir ücret mukabilinde yapardı (Sealibi,1985: 98).

İnka-Aztek medeniyetinde (kızıldereliler) ise kişi her iki dünya ile bir etkileşim içinde olduğu düşüncesini benimsemişlerdir. Yani bağını bu dünya ile devam ettirdiğine dair güçlü bir inanç vardır (Randles,1994: 29).

İKİNCİ BÖLÜM: ŞANLIURFA'DA ÖLÜM SONRASI UYGULANAN RİTÜELLER

2.1 Ölüm sonrası yapılan işler

Şanlıurfa'da sekerat anında olan biriyle ilgili farklı kolay yollar ortaya çıkarılmıştır. Bunların kimi dini boyutlu kimi de yörenin kültüründe doğmuştur. Sekerat anındaki kişiye su verme, Kur'an okuma, şahadeti söyletme vb. kişi ruhunu teslim edince bunlar bırakılır. Özel durumu olan ve doğurmuş kadınlar sekerat anında olan kişinin yanına alınmaz. Ölecek kişi erkekse erkekler, bayansa bayanlar başında bekler. Ölümün kolay olması için kişiye sevdiği şeyleri hatırlatan imgeler gösterilir veya sevdiği giysisi göğsüne konur, ölecek kişinin odasında sessizce beklenir. Eğer gürültü olursa ruhun bedenden zor çıkacağına dair inanç vardır. Kişi evin dışında vefat ettiyse ve ölen kişi eve getirilirse evden peş peşe üç kişinin öleceğine dair yanlış inanış vardır. Ölen kişi evden uzak bir yerde ise, kişinin ağırlaştığına inanılır ve hafif olması için ölünün üstüne biraz ekmek konulur. Ölünün gözü ve ağzı kapatılır, çene bağlanır. Üzeri örtülür ve ayaklar kıbleye çevrilir şişmeye mani olunması için üstüne bıçak makas vb. bir eşya konur. Ölü başka bir yatağa alınır ve beden rahat etmesi sağlanır. Öldüğü yatağa bir miktar su atılır. Ölü yakınları ölünün yüzünü öper, kadın ölmüş ise kız çocuğu ayaklarının altına öper bu hareket sayesinde annenin hakkını helal etiğine inanırlar. Urfa'da ölüm ilanı camide sala okunarak çevreye duyurulur, salada Peygambere naatlardan sonra defin yeri ve defin saati bildirilir bu sayede cenazeye katılacak eş ve dosta haber verilir ve cenaze namazı saati de belirtilir.

Daha önce hoparlör olmadığı için bu ölüm ilanları pek anlaşılmazdı. Haber netleştirilip, ölenin kimliğini tespit etmek için çocuklar saladan sonra, salayı okuyan kişiden bilgi alırdı. Bilgiyi alan çocuk ailesi ile paylaşırdı, ancak şimdi kitle iletişim araçları yaygın olduğundan bazı kamu kuruluşların ilanı ile bu cenaze haberleri daha yaygın ve netlik kazanmıştır. Ölen kişinin yakınları haberi alır almaz iş yerini kapatıp, ölüm gece geç saatte olmuş ise ölü gömme merasimi sabaha kadar ertelenir; ölü sahipleri cenaze başında uyumadan sabahlarlar (Ebû Dâvûd,550: 29-30).

Cenaze defnedilene kadar ölü evinde günlük yapılan rutin işler yapılmaz. Ölen genç ise zılgıt söylenerek üzüldüklerini ifade ederler. Ölü elbisesi kesilerek üstünden alınır. Diğer giysileri üçüncü günden sonra, önce soğuk suda ardından da sıcak suda yıkanır. Giysileri ihtiyacı olana sadaka olarak dağıtılır. Ölünün üzerindeki giysileri alenen yakılır. Cenaze yıkama araç –gereçleri ölü evi dışından tedarik edilir. Daha önceleri hamamda su tedarik edilirdi. Su güzel koksun diye kuru meyan kullanılırdı su tütsülenirdi. Gülyacağı suya katılır, kalan ateş artıkları ve odun parçaları atılır. Kazan ters çevrilip üstüne mum yakılır. Günümüzde yıkama işi hastanelerde yapılmaktadır.

Ölen kadın ise yıkanırken üç kez doğrultup helallik alınır, ölünün yıkandığı mekânda üç gün sabaha dek ışık yakılır. Burada amaç orda oturanların korkularını gidermektir. Evdeki dolu su kaplara boşaltılır bu işi konu komşu üstlenir bu işlemde amaç yine aynı evde başkaların ölmesine engel olma inancı hâkimdir. Urfa kültürüne göre ölen öldüğünün farkında değildir. Ölen kişinin kendi merasimine katıldığına inanılır. Mezarda ölüye telkin verirken tekrar canlanır, başını kaldırıp kalkmak için niyetlenir. İşte o esnada kafası tahtaya çarpınca o vakit ölenin kendisi olduğunu anlar inancı da hâkimdir. Cenaze çıkmadan evde fakirlik def olsun diye ölünün ayakkabıları sokağa atılır, cenaze tabutla cami avlusuna getirilir. Sonra cenaze namazı cemaatle kılınır. Cemaat sürekli Fatıha okur ve sevabı ölünün ruhuna gönderilir. Ölen şahıs erkek ise üzerine Beytullah'ın örtüsü denilen bir örtü örtülür. Bayan ise beyaz yünlü bir ihram örtülür. Vefat eden genç kız veya yeni evliyse üzerine yazması, gelinliği, duvağı konur. Tabutu taşımak sevap olduğu için cenazeyi gören tabutu taşımaya çalışır. Bu iş hızlı ve seri bir şekilde diğer kişilere bırakılır. Bu şekilde orda bulunanlar bu sevabı almak ister ve tabut omuza alınırken “Bismillahi ve billahi ala milleti resulullah.”derler. Ölü gömme işlemini yalnız erkekler yapar. Defin işlemlerini yakınları üstlenir.

Eğer ölen hacca gitmişse kabri kemer mabudu örtü ile kapatılır. Aynı evden başkası vefat etmesin diye ölünün ayak tarafındaki tahtaya çivi vurulur. Bazen de ölen kadının ziynet eşyaları kabre konur. Cenazenin kabrine toprak atılırken kürek elden ele verilmez kürek yere atılır. Küreği almak isteyenler onu yerden alır mezar toprakla kapatıldıktan sonra telkin Arapça yapılır. Defin ve telkin işi bitince mezarlığın hemen dışında ölü yakınları sırayla

taziye kabul eder ve cenazeye katılırlar. (Baki olan Allah'tır) diye ölü yakınlarına tesellide bulunup taziyelerini naklederler: Taziye sahipleri de "Amentü billâh" diye mukabele ederler. Cenazeye katılan kişiler taziyenin yapılacağı adresi öğrenirler, defin işi bittikten sonra ölenin eşi, dostu, yakını, komşusu onu tanıyanlar taziye yerine giderek taziyelerini beyan edip Kur'an-ı Kerim okuyup, önce Peygamber efendimizin ruhuna bağışlarlar. Ölen kişinin mezarı başında yaklaşık bir saat süreyle nöbet tutulur(Ebû Dâvûd,550:67-69). Böylece sorgu meleklerinin sorularına doğru cevap vermede ölü'nün cesaret alacağına inanılır. Bu arada ölen kişinin ruhunun definden yedi gün sonra evini ziyaret ettiğine inanılır.

2.1.2. Yas Tutma

İçtimai, iktisadi ve his bakımından bir ilişki içinde olduğumuz bir kişinin yokluğundan duyulan üzüntü normal bir reaksiyondur. Dünyada yaşayan gerek ilkel gerek modern kültürlerde matem tutmak gayesiyle yürürlüğe konulan bazı anane ve merasimler vardır. Bu uygulamalar Şanlıurfa ananesinde de yer almaktadır. Urfa'da matem daha çok kadınlar tutar ve matemler uzun solukludur. Bu durum erkeklerde tam aksinedir. Ölen kişinin erkek akrabaları yaslarını göstermek için 3-4 gün arasında sakal kesmezler. Evveli bu vakit 40 gün sürerdi. Bir diğer matem alameti de bu vakit zarfında (2-3 gün) iş yeri açılmaz, toylara gidilmez, yeni لباسlar giyilmez, düğünlere katılım olmazdı. Matem sonlandırmak amacıyla ölü yakınları ölen kişinin ailesini tıraş ettirirdi. Matem kültürü kadınlar arasında daha etkili hissedilirdi. Bu yas alametlerinden bazıları sene boyunca yıkanmama, şatafatlı giyinmeme, takı takmama vb. davranışlarla çevreye gösterilirdi. Ölen kişinin ölümünden birkaç sene sonra dahi her iki dini bayramda da eğlencelere katılım olmazdı. Aynen erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da mateme son vermek için tanıdıkları tarafından hamama yıkanmaya götürülürdü. Eğer ölen kişi cinayete kurban gitmişse, ölenin intikamı alınana dek anası ve kız kardeşleri matem alameti olsun diye siyah örtü ile örtünürlerdi. Ölenin yakınları 7-40 gün arasında sakız çiğnemez bu davranışı ölü etini çiğnemeye bağlarlardı. Ölü yakını ve çevresi 40 gün gibi bir zaman diliminde elbise yıkamaz, radyo dinlenmez, televizyon izlenmez, bu ve buna benzer hareketleri de ölüye ve ölenin yakınlarına saygıdan ötürü yaptıklarını söylerlerdi.

2.1.3 Ağıt (Sagu) Mersiye

Ölümün soğuk yüzünü anlatan matem şiirleri (ağıtlar) Şanlıurfa'da da kendini gösterir. Ağıt söyleme ananesi daha çok kadınlar arasında kendini gösterir. Kadınlar Cahiliye Dönemi Araplarında olduğu gibi ölü yerinde bir araya gelerek saçını başını yolar. Yüzünü tırmalar, giysilerini yırtar ve sinesine vurarak tasalarını dile getirirlerdi. Bunun yanında ölen kişinin iyiliklerini anlatmak gayesiyle de ağıtlar, deyişler söylenirdi. Ölen kişinin giysilerini ellerine alarak ağıtlar yakılırdı.

Ölen kişi genç ise yakılan ağıtlar daha içli olur ve ölen kişiyi öven deyişler de söylenirdi. Güzel sözlerle ölen kişi övülürdü. Bu ağıtlara etraftaki kişiler de ağlayarak iştirak ederdi. Cahiliye Dönemi Arap toplumunda olduğu gibi Şanlıurfa'da da ağıt yakmak için ücretle ağıt yakan kadınlar da tutulurdu. Ölen kişi ihtiyar ise ağıt daha az sürerdi. Şanlıurfa'da çok eskiden var olan bir anane de ölünün üstüne elbisesini atmaktı. Vefat eden genç bir kişi ise yeni giysiler atılarak ağıt yakılırdı. Ölen yeni evlenmiş ve ufak çocuğu varsa çocuk mevtanın üstüne oturtularak ölü üzerine ağıtlar söylenir ve deyişler okunurdu. Kocasını vefat eden kadın saçından bir tutam kesip ölü yerindeki kadınlar içinde dolaşırdı. Ahali içinde bu davranışa "saçını haraç etmek" diye adlandırılırdı. Haraç etmek ananesi artık bu dönemde eski önemini kaybetmiştir. Ölü evinde okunan, söylenen yas şiirleri daha çok ücretli ağıtçıların söylediği ezgili, kafiyeli şiirlerden ibarettir.

2.1.4 Taziye Geleneği

Taziyede amaç insanı sabra yöneltmektir. Taziyede gaye ölünün ardından duyulan matem, acının etkisini azaltmaktır. Daha önce Şanlıurfa'da ölü evinde taziyeler kabul edilirken, günümüzde bu evler mevcut ihtiyacı karşılamadığı için taziye evleri yapılmaya başlanmıştır. İlk örneklerinden biri de Balıklı Göl'ün yakınındaki "taziye evi" dir. Taziye evleri sayesinde taziyeye giden kişiler adresi rahat bulmakta ve bu evler taziyeye gelen kişileri ağırlamada büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Önceleri taziye evleri hoş karşılanmazken zamanla bu gelenek benimsenmiştir. Bazı büyük yerleşim yerlerinde taziye çadırlarında bu hizmet verilmektedir. Önceleri Şanlıurfa'da

ölüm haberi alındığında cenaze merasimine katılım olunur. Definden sonra mezarlıkta ölü sahibine taziyede bulunulurdu. Cenazeye iştirak edemeyenler ikinci taziyesine katılırdı. Bu ikinci taziyesi cenazeye gelemeyenler için düzenlenirdi. Ölümün ikinci gününde mahalle camisinde ikinci namazından sonra cami çıkışı taziyeler kabul edilir ve taziyeye kabul işi biterdi (Karakaş,1996: 11-12). Bu gelenek o dönemde şehirlerin kalabalık olmaması ve haberin tez yayılmasından ötürü yeterliydi. Ancak şehir büyüdükçe bu süre üç güne yaydırılmıştır. Böylece orada yaşayan insanlar bu süre zarfında ölünün akrabalarına taziyelerini sunma imkânı bulmuşlardır. Şayet ölen genç ise veya dördüncü gün Pazar gününe denk gelirse az da olsa bu süre uzatılabilir. Üç gün sınırlaması ırak yerden iştirak etmeye gelen için geçerli süre değildir. Bu üç gün süresi bazen köylerde uzatılabilir.

Ölen şahıs nüfuzlu ve varlıklı biri ise bu üç günlük süre daha da sürüp günlerce devam edebiliyor. Kadımlar içinde günlük bir zaman diliminde hatıra alma ananesi vardır. Ölünün birinci dereceden akrabaları, taziyeye zamanından sonra da taziyeye gelme imkânı olmayanların temennilerini kabul etmek gayesiyle özellikle gece evden ayrılmazlar. Taziyeye gelen fazla oturmaz. Kur-an'dan bir kısım okunur. Fatihalar okunduktan sonra, ölünün bağışlanması Allah'tan dilenir. Ve oradan hemen ayrılırlar. Ölü yakınları, gidenleri taziyeye kapısında ayakta bekleyerek gönderirler. Baş sağlığı temennileri kapıda sunulur. Gelenlere mırza veya gülsuyu yağı sunulur. Önceleri sigara da sunulurdu ancak artık sigara ikramları kaldırılmıştır. Kırsalda ise buna ilave olarak çay, yemek zamanı ise yemek de ikram edilir. Vefat edenin erkek akrabaları taziyeye sonlandıktan sonra akşam ölü evine gider baş sağlığı dileklerini ölü evindeki bayanlara iletirlerdi bu şekilde taziyeye nihayete ererdi. Urfa'da vefatı müteakip birinci dini bayramda ölünün akrabaları ziyaret edilir. Buna "ilk bayram" denir. Ölenin yakınları ve çevresi bayramın ilk günü vefat edenin yakınlarını ziyarete gidip, baş sağlığı temennilerini iletirler.

Yurdumuzun birçok bölgesinde olduğu gibi Urfa'da da taziyeye süresince taziyeye yerinde yemek sunulur. Bu yemekler genellikle ölen kişinin çevresi tarafından taziyeye süresince yapılır. Bu uygulama birlik ve beraberliğin de bir göstergesidir. Yemekler, sunumu basit olan yemeklerden seçilir (kebab-lahmacun) mevsimine göre taze meyve de dağıtılır. İlave olarak

tatlı da sunulur. Yemeği yapanlar taziye sahipleriyle beraber yemek yerler, bundaki amaç taziye sahiplerinin yemesini sağlamaktır. Sofranın kurulması ve yemeğin sunumunu yemeği yapanlar üstlenir. Yemek aynı zamanda kadınlara da sunulur. Kalan yemek ihtiyaç sahiplerine verilir. Yemek yaptıran ailenin taziyesi olursa diğer aile de onların taziyesinde yemek yapmaya özen gösterir.

Köylerde ise bu durum şehirden farklı olup, yemek taziye sahiplerince yapılır. Bundan ötürü köylerde taziye amacıyla gelenler yapılan yemeklere katkı olsun diye yemek için kullanılacak malzemeler getirir. Ama bazı köylerde de aynen şehirlerde yapılan gelenek sürdürülmektedir. Kentlerde üç gün süren ölü evine yemek yapma müddeti kırsal kesimde 10-15 gün çok ender olarak da 40 günü bulabilir. Taziyede kadınlar ve erkekler farklı hanelerde bir araya gelirler. Bu eve “ölü evi” diyoruz. Burada taziye dilekleri sunulur. Gelene hoş geldin denilmez. Ayakkabılar çift hale getirilmez, giden kişi uğurlanmaz. Taziye amacıyla oraya gelen kadınlar yapmacık da olsa ağlamak zorundadır. Yoksa yadırganır. Bunun neticesinde kimi ölen kişi için kimisi de önceden vefat eden bir yakını için ağlar. Urfa’da bu vaziyeti anlatmak için “ölü bir, herkes ölüsüne ağlar” ibaresi kullanılır. Ölen kişinin birinci dereceden akraba ve yakını göze çarpan renkli giysi giymez ve kara yazma ile örtünürler. Taziye amacıyla gelenler de kara yazma takar ve süs eşyası takmaz.

2.2 Ölü için yapılan hayırlar

Ölenin ardından hayır yapma âdeti anane ve İslami usullere uygun olarak Şanlıurfa’da kendini gösterir. Yapılan hayırlar belirli günlerde yapılır. Ölenin yapamadığı dini vazifeleri cenaze gömüldükten sonra yapılmaktadır. İskat amacıyla verilecek para ıskata katılan kişilere verilir. Sevap ve günahların affedilmesi için mevlit okutulur. Erkekler için üçüncü günün akşamı, kadınlar için ise üçüncü günün gündüz vakti okutulur. Günümüzde ölümün kırkıncı gününde, dini gün ve gecelerde, vefat edenin vefat yıl dönümünde de mevlit okutulmaktadır. Ölümü izleyen üç, yedi, kırk ve 50’inci günlerde de sevabı ölene sunulmak gayesi ile Yasin okunmaktadır. Üçüncü gün süresinde kur’an hatmi de yapılır. Bazen 41.gün süresince 41 nohut’a Yasin okuyup 41. günde nohutlar ölenin mezarına ekilir. Ayrıca ölülerin Perşembe günleri evini ziyaret etiği inancı hâkim olduğu için perşembe günü ile özel dini gün ve

gecelerde Yasin okunup yemek dağıtılır. Özellikle dini gün ve gecelerde ölen kişinin hayatta iken sevdiği yemekler yapılıp fakirlere dağıtılır.

Urfa'da bir diğer inanç da “ölü kendi için helva yapılmasını arzu eder” eğer bu beklentisi karşılanmazsa defnetme esnasında kazma-kürek sesleri kulağına gitmez denilir. Bundan ötürü ikindi'den sonra helva dağıtılır. Bu helvaya “kazma -kürek helvası” denilir. Helva ölümü müteakip üç Perşembe yinelenir. Helva yiyenler Fatihalar okur. Bu helvayı yemenin ağır geldiği kabullenir. Anadolu'nun bazı yerlerinde fukaraya dağıtılan yemek yapma işi Urfa'da hayır yapma şekline dönüşmüştür. Ölümünün birinci ay'ı ve 40.gününde yerel dilde “külünçe” diye adlandırılan çörek yapılıp ihtiyaç sahiplerine dağıtılır. Ola ki ölen kişi eş-dost ve komşuda ödünç şeyler almışsa anlayışıyla bunlar da konu komşuya dağıtılır. Ölen kişilerin giysileri ve ayakkabıları gassala hayır olarak verilir veya fakirlere dağıtılır. Şanlıurfa'daki inanişaya göre 52 gecenin ardından ölünün etleri kemiğinden ayrılır. Bundan dolayı bu et ayrılması rahat olsun diye 52. Gecede ölenin evinde dualar edilir.

2.2.1 Kabir Ziyareti

Kabirler ziyaret edilerek öbür dünyayı hatırlamak, ölenlerden ibret ve ders alma amaçlanır. Bu ziyaretlerde dua ederek ölenin günahlarının bağışlanması için dua edilir. Urfa'da ziyaretlerin özel günleri vardır. Ölen şahsın mezarı taziyenin son günü ikindiden sonra yapılır ve orada dualar okunur. Diğer vakitlerde bu ziyaretler ekseriyeti Cuma günleri yapılır. Ramazan bayramında kabir ziyaretleri yapılır. Dualar, Fatihalar, Yasinler okunur. Kabirlerde bayramlaşma yapılır. Ölünün birinci derecede yakınları üçüncü günde kabir ziyaretinde bulunurlar. Kurban bayramında ise Şanlıurfa'da mezarlıklar ziyaret edilmez. Bayramdan bir önceki gün (arife günü) ölenlerin kurbanları kesilip ihtiyaç sahiplerine dağıtılır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BEDİÜZZAMAN MEZARLIĞINDA MEZARTAŞI MOTİFLERİ

Kabir taşları bir kentin yaşayışını beyan eden vesikalardır. Mezar taşlarına yazılmış yazılar sadece mevtanın ardında bıraktıkları tasalarını göstermekle yetinmeyip o kentin geçmişini, yazını ve kültürel inşasını da belgeler. Şanlıurfa kabristanlarında tüm kabirler tabut şeklinde anıtlı ve tanıklıdır. Tanıklı olan bu kabristanlarda bedii şiir misalleri ve güzel yazı misalleri de vardır. Şahidenin üst bölümünde mevtanın yaşarken ki konumuna işaret eder. Koca sarıklı betimlemeliler âlimlere, nazırlara, uzun takke üstünde sarıklı dervişleri, tarikat önderlerini, ince sarıklar da köyün en zenginini gösterir. Bu baş betimlemenin alt kısmı vefat edenin hüviyetini gösterir. Ayak kısmı dikilen taş ise vefat edenin vefatından duyulan üzüntüyü anlatan şiirler, nasihat ve yakarışlar bulunuyor. Günümüz kabir taşlarına mevtanın ölüm nedeni de nakşedilmiştir. Ölen trafik kazasında ölmüşse, ölümüne sebep olan vasıta, cinayet sonucu vefat etmişse de ölümüne sebep olan eşya taşa resmedilmiştir. Urfa'da yer alan kabir taşları edebi yönünün yanı sıra vefat edenin bilgisi, nerede doğup öldüğü, ölüm sebebi vb. notların yer alması geçmişe ışık tutması cihetiyle önemlidir. Bu taşlardaki yazıların bir kısmı şiir, bir kısmı düz yazı şeklindedir. Bu yazılarda tasayı, gamı, hicranı anlatan yanı sıra dünyadakilere nasihat veren ve yaratıcıdan bağışlanma isteyen niyazlar da vardır. Kendi tanınmış, şeref sahibi kişilerin kabir taşlarında Şanlıurfa şuarası kaleminden hususi kaleme alınmış anıtlar da vardır. Günümüzde ise bu taşlar sıradanlaşmış ve Urfa'nın yaşamına ayna tutan bu türden kabir taşlarına ender rastlanır olmuştur.

3.1 Mezar taşı motiflerinin anlamı

İslam dininin görkemli ve süslü mezar fikrine karşı olduğu bilinmekle birlikte (Karamağaralı,1992: 37) yapılan kabir abidelerinde bu kurala uyulmadığını yapılan süslü kabristanlardan anlıyoruz. Bu yönüyle kabir taşları ve üzerinde yazılan yazılar birer tarihi vesika olduğu gibi göstermelik-süslü içeriğiyle sanat tarihi incelemelerinde de kayda değer bir saha olmuştur. Geçmişten günümüze bulunmaz bir varsıllığı içeren ve yurdumuzda bulunan bu mezar yerleri bir açık hava müzesi konumundadır. Ancak bu kadar önemli olan bu kabir

taşlarına gereğinden çok az önem verilmiş olup birer harabeyi andırmaktadır. Bu nedenle pek çok çevrili mezar yerleri zamanımıza kavuşamamıştır. Birçok çevrili mezarlık ortadan kaybolmuştur. Ama yine de günümüze kadar ulaşan bazı yapıtlar bu sahadaki ihtişamını gözümüzün önüne sermeye kâfidir.

Kabir taşları sosyal haberleşmenin bir membasıdır. Bu haberleşmenin çıktığı yer, vefat edenin adına sarf etme hakkı olan akrabasını ve ona önem veren aile bireyleri ve oradan geçme olasılığı bulunan tüm sosyal tabakaları kapsar. Bunun yanı sıra haberleşmede bir araç olan kabir taşlarındaki lisan imgesel bir haberleşme lisanı olarak gösterilmektedir. İletişimi sağlamak için sayısız sözcükler kurarız. Ancak bu kabir taşlarındaki ifadeler çok kısıtlı ibarelerle birçok mesaj verme özelliği taşıdığı için önemlidirler. Bu sebeple geçmişin imbiğinden damlayarak bize ulaşmış olan savlar, deyişler, ilençler, esatirler, mersiyeler bu kabir taşlarının temel levazımını oluşturmuşlardır. Edebiyat açısından da kıymetli olan bu taşlar farklı fikir ve inanışları taşıdığı için birer toplumsal kazanım taşıması boyutuyla kıymete haizdirler. Kabir taşları üzerine ekseriyeti toplum bilimi, insan bilimi, kültür bilimi sanat tarihi ve halk edebiyatı sahalarında kayda değer çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar mezarların bulunduğu yörenin yakın geçmişine ilişkin bilgiler elde etmek (Sezer,2008:157-165) modern hayatın ve kurumların toplumda yaptığı kültürel değişimleri analiz etmek(Sağır,2012,903-925) halk edebiyatına ilişkin değerlendirmeler yapmak (Şener,2012:4), halk inancına ilişkin çalışmalarda bulunmak (Kıyak, 2012:163-170) ve yaptıkları çevrenin ve devrin inançlarının, adetlerinin sanat geleneklerini doğal, iktisadi ve sosyal şartlarının ortak olarak görülerek, kültür tarihi yönüne odaklanmak gayelerini taşımaktadırlar.

3.2 Müslüman Türk Mezar taşlarındaki Söylem

Ne gayeyle yapılmış olursa olsun vefat edenin ardından çıkmış olan törenler değişik inanç ve kültürel eserler de kendini değişik yönüyle ortaya çıkarmaktadır. Eski Mısır'da elitlerin var olmasını sürdürme inancıyla mumyalanması, tenasühün egemenliğindeki uzak doğu'da mevtanın yakılması, İsevi Yahudi ve İslam dininde ise mevtanın toprağa gömülmesi anlayışı egemendir.

Müslümanlıkta ölüm bir nihayet değil, ebedi bir yaşamın başlangıcı olarak görülür. İslam'a göre beden yok olup giderken ruh ölümsüzdür ve ahirette bizi yoktan var eden yaradan o bedene o ruhu tekrar giydirip diriltme inancı vardır. Bundan dolayı Müslümanlığın ilk dönemlerinde mezarlıklar kutsi birer varlık olarak görülüp sık sık ziyaret edilmişlerdir. Bu ziyaretler cahiliye dönemi Arap toplumuna bir tepki niteliğinde olmuştur. Çünkü büyüklerin yüceltilme fikri yaradana karşı şirk olarak telaki edilmektedir. Bundan ötürü Hz. Peygamber ilkin kabirlere karşı mesafe koymuştur. Hatta cahiliye devrindeki büyükleri övme fikrinin tekrar doğmasını engellemek için mezarlık ziyaretlerine bir ara yasak konulmuştur. Bu fikir unutulunca mezar ziyaretleri serbest bırakılmıştır. Bu hassasiyet peygamberimizin mezarlarla alakalı hadislerinde de göze çarpmaktadır. Bundan dolayı peygamberin mezarı dıştan bakıldığında pek fark edilmeyecek şekilde inşa edilmiştir. Fakat yine de Hz. Peygamberin ahirete geçmesinin akabinde mevtanın gömülmesi ile alakalı münakaşalar çıkmıştır. İnsanoğlu açısından ölüye kutsallık addetme ve ona fevkalbeşer sıfatlar verme isteği devam ede gelmiştir. Bu yöndeki tartışmalar Hz. Muhammed'in (s.a.v) bedeni üzerinde de gerçekleşmiştir (Hatiboğlu,1986: 63).

İslam değişik topraklarda kabul edilince değişik insan toplulukları, önceki yaşamlarının da etkisinde kalarak değişik kabir ritüellerini doğurmuştur. Anadolu'daki Türklerde İslami anlayışta mezarların üzerine taş dikmek, isim yazmak, ağaç dikmek yasak olsa da süslü ve dikkat çekici mezarlar yapılması hoş karşılanmamaktadır (Karamağaralı,1972:2). Yaşadığımız topraklarda İslam'dan sonra yazılanlar ekseriyeti Arapça ve farsça olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı döneminin kabir taşlarında bir ölüm edebiyatı var olmakla birlikte tarih bilimciler bu yazıları neşredilmemiş şiir topluluğu olarak görmüşlerdir. Yurdumuzun yerleşim yerlerindeki Müslüman kabristanlarında çoğunlukla vefat edenin soy ismi, vefatı ve vefat tarihinin ardında "Ruhuna Fatiha" yazılmaktadır. Yazıtın üst bölümünde Arap dili, az da olsa Latince "Hüvel baki " yazılmaktadır. Müslüman kabristanlarında kabre hürmet ve kabirden ders alma gayesi güdülürken kabul görülen İslami inançta Yaradan'ın yüceltilmesi ve dünya yaşamının fani olduğu fikri verilmektedir.

Özellikle mezarlık ziyaretlerinde mezar taşlarındaki talep doğrultusunda ölüye Fatiha okumak artık bir adet halini almıştır. Ekseriyeti kabir taşlarında yazılanların ana unsurları, yakarma, niyaz, dua talep etme ve tarihten ibarettir. Standart bir duruma gelmiş kabir taşlarında ölenin nüfus bilgisinden sonra “Ruhuna Fatiha“ ibaresi ve ölene dua edilmesi istenip vefat zamanı yazılmaktadır.

Mezar taşlarının bir kısmında ise ölüm ve ölüyle ilgili vecize, atasözü, nesir, şiir temenni, şikâyet ve özlem ifadeleri yer almaktadır (Karaca,2001:504). İşin doğrusu kabir taşlarına kitabe yazma; ilkin Eski Yunanda ortaya çıkıp sonradan farklı kültürlerle etki ettiği kabul edilmekte olup farklı topraklarda ve yaşam tarzlarında farklılıklar göstermiş olan bu anane Türk toplumunda 18. asırdan sonra etkisini göstermiş. Ancak mezar taşlarına yazı yazma geleneğinin Türkler arasında İslam'ı kabul etmeden önce de mevcut olduğu bilinmektedir (Karaca,2001:504).

Ölenin ardında duyulan hisler bir nevi kabir taşlarına yazı yazılarak ifade edilmiştir. Ortaya atılan fikirlerden hareketle kabir taşları, cemiyet gerçeğinin değişik anlatım ve tekrar yapılan, bir kaynak olarak ele almamızı sağlar. Önceleri akademik alana pek dâhil edilmeyen, belli bir dönemde yaşamış, farklı kültürlerle sahip insanların bulunduğu toplumsal gerçekliği, bilimsel alana nasıl taşınacağına yönelik çabalar artık hızla artmaktadır (Burke,1993:7).

Daha önceleri beşerin ortaya attığı bir realite, kişinin yazdığı mana verici yazılarla cemiyet gerçeklerinin tasvir edilerek yapılacağı kabul edilmiş bir yaklaşımdır. Bir disipline oturmuş olan bu çalışmalar, kültürel bir mahsule farklı noktalardan bakıp yaşam öğelerinin cemiyet yönünde istidlal yapmaya sevk etmektedir. Kabir taşlarında yazılanlara değişik boyutlardan bakılırsa söylenenlerin hâkim zihniyetleri tarihi alt yapısı görülebilir. Buna binaen hâkim yaşamın ifadesinin bir uzantısı olan kabir taşları iki grupta değerlendirip bu yazılanları çözümleyebilme olanağı vardır. İnsan bilimi, din bilimi ve yazımsal araştırmanın bir sonucu kabir taşlarıyla ilgili etütlerde işi yapan, ondan etkilenen ve yazılanların edebiyat yönünde bir kıymeti veya tarihsel bir deney olarak görülmektedir.

3.3 Eski Türklerde Mezar Kültürü

Eski Türkler can ve ruhu “tin” nefes sözcüğü ile dile getirirlerdi. Ölümü de tin’i vücutta katı bir şekilde ayrılma diye tasavvur ederlerdi. Türklerde ruh vücutta var olmadan önce onu kuş şeklinde düşündükleri için ölüm için “üçtü” sözcüğünü kullanırlardı. Türklerde ölümle ilgili tasavvurlarında kültürlerine has bazı matem ananeleri vardır. Bunlardan bazıları: simaları bıçakla çizme, ölenin eşinin saçını kesip mevtayla kabre gömme, mevtanın bineğinin kuyruğunu kesme, mevtanın kabrine bayrak asma, defin esnasında elbiseleri ters giydirme, kabakları ters giyme, karalar bağlama, bineğe ters binme mevtanın vefatından sonra yemek dağıtma ve matem tutma, ananelerinden bazılarıdır. Örneğin bunlara dair Noin Ula höyüklerinde ipekten yapılmış kumaşlara sarılı vaziyette 17 tane saç örgüsüne rastlanmıştır. Bu saç örgülerini kesme âdeti Sagay Türklerinde de görülmektedir. Bu adet Kırgızlarda vefat edenin hanımı vefat edenin saç örgülerinin bağını açar birer kısmını dağıtır ve diğer kısmını keserdi. Bu âdete benzer bir geleneğe Anadolu’da da rastlanmaktadır. Aydın oğulları Beyi Umur Bey Atasının ve biraderinin vefatıyla saçını kesmiştir. Başka bir matem ananesi de vefat edenin bineğinin kuyruğunu kesmektir. Eski Türklerde ahiret inancı olduğu için vefat edenin kabrini; ihtiyacı olan giysileri, bir kısım araç-gereci silahı ve bineği gömülürdü. Rus arkeolog Rudenko’nun Pazırık’ta açtığı höyüklerde M.Ö 4. ve 3. Asırdan kalan höyüklerde mevtayla birlikte eyerli ve tam teçhizatlı atlar da defin edilmiştir. Bu atların kuyruk ve yeleleri kesiliyordu. Bu kural Oğuz, Kırgız ve Kazaklarda yapılmaktaydı.

Bir başka matem işareti defin merasimi esnasında giysileri ve kalpakları ters giymek, ata ters binme ve eğerleri ters çevirme olarak sayılabilir. Kırgız ve kazaklarda matem sırasında ağıt yakılırken de ters oturulurdu bu kural Anadolu’da yaşayan Türklerde de uygulanmıştır. Candaroğlu Süleyman Beyin hanımı vefat edince diğer oba beyleri, âlimler, eşraf, süslü giysilerini ters giymişlerdir.

Eski Türklerde kabirlerde bayrak asma kaidelerine de rastlıyoruz. Bu kaide veya töre Anadolu’da yaşamış din ve tarikat önderlerine uygulanmıştır. Türklerden bir kısmı, kabirlere bayrak ya da bez parçası asmışlar, Eski Türkler, vefat edenlere yemek dağıtmayı öncelikli vazife addeder ve yoğ isimli merasimler tertip ederlerdi. İlk devirlerde yemek ölüye sunulur,

kabre bırakılırdı. Müslüman olduktan sonra bu kural vefat edenin ruhuna, affedilme ümidiyle fukaraya yemek ve ölü helvası verilerek devam ettirilmiştir. Bundan da anlıyoruz ki yemek merasimi çok eski dönemlere dayanmaktadır. Bu törede inanca bakılmamaktadır. İbn-i Fadlan'dan alınan rivayetlere bakılırsa, Oğuz Türkleri ölü yemeği yapmak için 100-200'e yakın at kurban ederlerdi. Bu sayıya bakarak Oğuzların bu merasime katılımı sayıca çok olduğu anlaşılmaktadır. Oğuzlarda bu töre Anadolu'ya göç ettikten sonra sürdürülmüştür. Oğuz yiğitleri "ak boz atımı kesip, yemek dağıtın" diyerek vasiyet ederlerdi.

Eski Türklerin kendilerine has matem kaideleri, ölü gömme töreleri vardı bununla alakalı en kesin belgeleri Çin vesikalarında bulabilmekteyiz. Bu vesikalarda Eski Türklerde yakma, ağaca asma, toprağa defin etme vb. mevtayı gömme kuralları vardır. Eski Türklerde vefattan sonra da öbür dünyada yaşam fikri olduğu için vefat edenin mezarına ona gerekli her türlü araç gereç ve teçhizat konulurdu. Pazırık, Beren, Noin Ula ve Başadar gömülerinde bunlara rastlıyoruz. Altay dağlarının alt kısımlarında, Pazırık'ta M.Ö 4. ve 3. Asırda Rus arkeolog Rudengo'nun açtığı höyüklerde bunlara ait buzullar içinde tazeliğini koruyan insan ve hayvan ölüleri bulunmuştur. Leningrad Ermitage Müzesinde korunan yapıtlar içinde halı, kumaş, rengârenk keçe, applike kumaşlar, tekstil ürünleri, atlı araba ve farklı araç gereçler bulunmuştur. Eski Türkler inançlarından dolayı çok çeşitli gömme törenleri tertip ediyorlardı. M.Ö III. asırda bize gelen bilgilere baktığımızda Hun Türkleri mevtalarını tabuta koyar ve bu tabutları altın, gümüş ve işleme yapılmış kumaş ve kürklerle örterlerdi. Hunlarda kabirlerde dikilmiş ağaçlar ve yas giysileri yoktur. Çin bilgilerine göre Vefat edene bakması için onunla gömülen araç gereç olurdu.

Göktürklerde vefat eden çadıra götürülürdü. Evlatları, kadın ve erkek hısımları kurban keser, çadırın eşiğine koyar ve bilek üstünde yedi kez turlanırdı. Akabinde kapı eşiğinde simalar bıçakla kesilir, avlanır ve gözyaşları akıtılırdı. Bu kaide yedi kez tekrarlanır ve sayılı bir günde vefat edenin bileği araç-gereci ve vefat eden ateşte yakılıp orda kalan kalıntılar belli bir zamanda kabre konulurdu. Defin yapılacağı an kabir açılıp küller kabre konulurdu. Bu esnada ölünün yakınları kabrin çevresinde atları koşturup ölü için gözyaşı akıtırlardı. Kabrin üstüne bina edilen duvara mevtanın resmi ve hayattayken katıldığı gazalar betimlenirdi.

Hunlar bu kabirlere kurgan ismini vermişlerdir. Mezar höyüklerinin duvarları ve tavan kısmı kereste ile kaplanır ve üstü toprakla örtülüp tümülüs şekline getirilirdi. İbn-i Fadl 9. asırdaki oğuzların ölü gömme merasimi Göktürklerin merasiminden farksız yapıldığını dile getirir. 13. asırda Kıpçak-Kuman Türkleri Wilhem Rubruk'un aktardığı detaylarda kabirler üstüne yüksekçe tepe bina edilir. Bu yüksekçe yere bir heykel de dikerlerdi. Bu heykel doğuya doğru bakardı. Varlıklı şahısların kabri üstüne piramit biçiminde bir hane inşa ederlerdi.

Altaylar ise cenaze merasimini şöyle eda ederlerdi: Altaylı erkek vefat ettiğinde dul kalan hanımı, mevta memlekette kaldığı sürece eşi için ağlamak zorundadır. Mevtayı gömme eylemi gizli ve herhangi bir tören yapılmaksızın yapılırdı. Altay Türkleri mevtayı genellikle dağlarda kimsenin göremeyeceği yere defnedilerdi. Mevtanın tüm giysileri giydirilir kabre konur ve tüm azıkları bir urbaya konurdu ara sıra varlıklı kişiler bineğiyle defnedilir.

Eski devirlerde Uygurlar mevtayı defnedirdi. O dönemlerde ölü defnedilirken yeni giysileri giydirilir, kabrin içine divan inşa edilir, divanın üstüne kamıştan hasır serilerek mevta üzerine indirilirdi. Mevta defnedilmeden evvel şaşalı merasimler tertiplenirdi. Kabrin hemen kenarına vefat edenin hayatını anlatan ve taşla oyulup yazılan abideler konurdu. Vefat eden hakan ise hanımıyla beraber defnedilirdi. Hakanın ölüsünün indirildiği çadırın çevresinde yedi tur atılırdı, akabinde kesici bir alet ile alınlar kanatılarak ağıtlar yakılıp ağlanırdı.

Türk kavimlerinde sıradan definin yanı sıra hem yakılarak hem de mumyalanarak defnetme kaidesi vardır. Hun höyüklerinde ortaya çıkan ölümler çoğunlukla mumyalanmış durumdaydı. Mumyalanmış mevta ağaçtan yapılmış bir sandığa konulup, siması da doğu yönüne döndürülmekteydi. Hükümdar mensupları adına inşa edilen höyükler ekseriyeti iki bölmeli olmuştur. Bölmelerin birine mevtanın tabutu ikinci bölmeye ise bineği ve hususi araç gereci konuluyordu. Hususi araç gereçlerin içinde giysi, kilim, takı,(ziynet), pusat, içki, ipekten kumaşları, kartal pençesi ile geyik dişleri vb. metalden teşekkül olunmaktaydı.

3.3.2 İslamiyet'in Kabulünden Sonra Türklerde Mezar Kültürü

Türklerin Müslümanlıkla ilk temasları 8. asırda Abbasi ordularına istekli olarak katılımıyla olmuştur. 751'de yapılan Talas muharebesiyle de Karahanlılar devrinde de Türkler

büyük guruplar halinde Müslüman olmuştur. Müslüman olan Türkler bu dine girerken kendi yaşayış biçimlerini de bu dine bütünleştirmede mahir davranmışlardır. Bana örnek olarak Eski Göktürk, Uygur inancı, fikir ve deyişleri asıllarını kaybetmeden İslami fikirler ile iç içe girmişlerdir buna paralel 11. asrın ilk dönemlerinde Müslüman olmaya başlayınca bu asrın bitiminde bütünüyle İslamlaşan Selçuklu Oğuzları kültür ve ananelerin büyük bir bölümünü İslam'a entegre ettirmişlerdir. Hala devam eden ve muhtevasını ölümden alan töre ve kaideler Gök tanrı inancı dönemiyle ilgilidir. Ölüyü gömme ile ilgili olan törenler fıkıh kitaplarında detaylı geçtiğinden biz eylemin dinsel yönü değil de halkı ilgilendiren boyutuna dokunacak ve özetle izah edeceğiz. Vefattan sonraki eylemin bir kısmı direkt mevtayla alakalıyken diğer kısmı mevtanın etrafında cem olmaktadır. Sekerat anını yaşayan kişi için olanak varsa yüzü sağa kible yönüne çevrilir. Şayet buna olanak yoksa sırt üstü pozisyonu aldırılıp kafasının altına yastık yerleştirilir. Kişi vefat edince gözleri kapatılıp çenesi bezle bağlanıp mevtanın siması kibleye döndürülür, ayakları birleştirilir. Elleri göbeğinin üstüne bırakılır, giysiler alınır, yattığı yatak değiştirilir, bir divanın üstüne konur, bunda amaç mevtanın nem kapmasına mani olmaktadır. Karnının şişmesini engellemek amacıyla keskin herhangi madeni bir alet konur. Vefat edenin konulduğu oda paklanır, ışıklar açılır. Bu etütlerden sonra ise dini ve ananevi yönden mecburiyetli olan işlere başlanır. Üç tane gerekli olan eyleme geçilir. 1.si yıkama, 2.si kefenleme ve son olarak cenaze için namaz. Mümkün mertebe defin işlemleri hızlı yapılır. Sabah vefat eden ikindi namazına, ikindi vaktinden sonra vefat eden için o gece defin yapılmaz sabaha bırakılıp defnedilir.

Anadolu'da ölü gömme eylemleri mevtanın temizlenmesi yıkanması ile başlanır. Bayanları bayan, erkekleri ise erkek gassal yıkar. Yıkama işi için görevli gassallar, dinin önde gelenleri, yetenekli kişiler yapar. İş yapan yoksa vefat edenin hanesinden veya komşularından herhangi biri yıkar. Bazı memleketlerde ise ölünün vasi tayin ettiği ve sevdiklerinden biri ölüyü yıkar. Ölü yıkama işi şehirlerde kabristan ve hastanelerde bulunan özel yerlerde, kırsal kesimlerde ise vefat edenin avlusunun gözden biraz ırak bir yerde eda edilir. Bu yıkama kuralı Türkler Müslüman olmadan da vardı. Bundan sonraki ikinci iş vefat edenin kefenleme eylemidir. Kefende tercih edilen renk genellikle beyazdır. Kadına ve erkeğe göre bölüm

sayıları farklılık gösterir. Kefenleme kuralı tüm Anadolu'da yaşayanlar için geçerli bir ön etüttür. Mevtayı kefenleme kaidesi Eski Türklerde uygulanıp günümüze kadar devam etmiştir.

Kaşgarlı Mahmut vefat eden uluların ve hakanların üstüne örtülen örtüye “esük” adını vermiştir. Esük sözcüğünü Göktürk kitabelerinde İlk okuyan L. Bazindir. Son yapılacak iş namazı kılmaktır. Müslüman inancına göre vafi'nin namazının eda edilmesi için bazı şartların oluşmasını elzem görmektedir. Cenaze namazı kılındıktan sonra kalabalık, mevtayı kabristana götürür. Taşımanın da bazı kaideleri ve intizamı olmaktadır. Vafi kabre sağ yönü kıbleye gelecek şekilde konulur. Gömme sırasında tabut kabre konmaz. Fakat tabutla defnedildiği de olmuştur. Hunlar döneminde tabutun kullanıldığı kesindir.

Anadolu topraklarından vefat eden için dini boyutlu yemeklerle ölünün yâd edildiği anlar da vardır. İlk akla gelen vefat edenin kırkinci, elli ikinci gün veya senesi az da olsa 3. Ve 7. günlerde de bu merasimler yapılmıştır. Aslında burada dini bir gayeden çok sayılara önem verilmiş, rakamlara bazı kutsiyetler atfetme kültüründen ötürü bu günler önem kazanmış ve günümüzde birer ana kültür unsuru olarak kendine yer bulmuşlardır. Definden hemen sonraki önemli bir diğer iş ise ölü için verilen yemektir. Bu yemekte ölümle alakalı birçok detay vardır, bu yemekte verilen bir mesaj burada yeme içmenin de önemli olduğu vurgulanmaya çalışılmaktadır. Diğer yandan vefat edenin defin işlemleri yapılırken dini kural ve kaidelerin uygulanması amaçlanmıştır. Bunlar yapılmazsa vefat edenin öte dünyada rahat etmeyeceği inancı yatmaktadır.

Tarihsel sürece bakıldığında Türkler içinde inançları etrafında ortaya çıkan çok farklı kabir yapıları ve defin törenleri vardır. Bu defin merasimleri inandıkları dinler değişmiş olsa da bu törenler devam etmiş olup sürdürülmüştür. Hunlardan başlayıp zamanımıza gelen defin merasimleri bunun en önemli göstergesidir. Bunların en önemlileri defin öncesi yapılan hazırlıklar defin esnasında yapılan işlemler, vefat edenin vefatından ötürü tutulan matemlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MEZAR TAŞI YAZILARINDA KÜLTÜREL YAPININ YENİDEN İNŞASI

Kabir taşlarının iktisadi ve politik tarafından bakıldığında vefat edenin ekonomik gücü sınıfsal yeri de bu taşlara bakarak anlaşılabilir. Tek biçim kabir taşı orta sınıftan birisine ait iken birden fazla katlı ve lüks malzemenin teşekkül eden kabirlere de rastlıyoruz. Kabir taşlarının belli bir biçimi olmasının yanında sarf edilen malzeme ve kabrin çok katlı yapılması sosyal sınıflanmayı ve ekonomik düzeyini dışa vuran olarak görmek mümkündür. Burada ulaşmadığı bazı şeylere ahirette ulaşılabilir umudu, varlıklı bir yaşama arzusu buradaki hayatın realitesi ve bu dünyanın fani olduğu ve harap olan hayaller v.b kabir taşlarına yazılan ve kutsiyeti de kapsayan dünya düzeni tekrar kurulmuş olmaktadır. Kabir taşlarına baktığımızda umumi bir şekilde cemiyetteki her bir bireyin bütün dinsel ve ahlaki değerleri farklı şekillerde telakki ettiğini görebiliriz.

“F.R 1999-73 DÜNYADAKİ VAZİFEN İZDIRAPLA BİTERSE EBEDİ HAYATTA ALLAHIN LÜTFU MUHAKKAKTIR BUNU BİL.

BİR FATİHA BANA EĞER HEDİYENSE DÜNYADA SEN HER MURATTA GÜL ”.”A.T.

YAŞAMAYI ÇALIŞMAYI ÇOK SEVERDİN YAKINLARINA ÖLENE KADAR DESTEK VERDİN

EMİR GELDİ BÜYÜK ALLAHTAN İNŞALLAH OĞLUNA KAVUŞTURMUŞTUR YÜCE YARATAN. SENİ ÇOK SEVEN ENGİN ÇOCUKLARIN VE TORUNLARIN”

Türk İslam harsında da ölüm olgusu, kabir taşlarında farklı şekillerde dışa vurulmuştur. Bu ana duyguların birleştiği odakta ise ölüm vardır, ondan kaçış yoktur ve bunun için Yaratıcıyı sevecen bir biçimde kabullenerek ona yönelmeliyiz. Bu ifadede vefat edenin dilinden ukbanın olumsuz etkisini gidermek amaçlanmıştır.

“EŞSİZ BİR EVLAT EŞSİZ BİR EŞTİN YUVAMIZ DA SENDİN

GÖLGESİZ GÜNEŞİM NEDEN BIRAKTIN BÖYLE BENİ EŞİ S.S”.

DÜNYADA CENNETLİK OLASIN YARINA KAVUŞUP MUTLU KALASIN NASIL UNUTULURSUN ATASIN BABASIN EVLATLARIN SENİ ÇOK ÖZLEDİ”.

Çocukların anne ve babasına söylediği ve gerçekleşmesini ümit ettiği şeyler kabir taşlarına konu olmuştur. Ahirette cennette olma arzusu, kendinden evvel vefat edenlerle tekrar buluşma dilenmektedir. Ukbada cananla tekrar beraber olma en çok ele alınan konulardandır. Kendisi gitse de geride kalanların hala unutmadıklarını ve özlemlerle, hasretle beklendikleri düşünceleri ele alınmaktadır.

Kabir taşlarındaki yazıların ekseriyeti bu dünyadaki kişilere dönüktür. Bu taşlardaki yazılanlarda amaç biz bu dünyada yaşarken onlara bakıp ölümü hatırlama amaçlanmıştır. Taşlara bakarken bu hayatın fani, ukbanın baki olduğunu anlamak, bir gün bizim de adımızın o taşlara yazılacağı mesajı verilmektedir.

“MEZARIMI KAZIN DERİN OLSUN ÜSTÜMÜ ÖRTÜN SERİN OLSUN DÜNYADA BEN ANNEME DOYMADIM AHİRETTE YANIMDA OLSUN ALLAHIM ESTİ DELİ DELİ BİR RÜZGÂR KALBİME VURDU İKİ YAVRUMA HASRET KOYDU BEN DE BİR ZAMANLAR BU DÜNYADAYDIM ŞİMDİ BURDAYIM BUGÜN BANA İSE YARIN SİZE UNUTMAYIN”.

Sadece gidene kavuşma isteğinin yanında nasihat veren satırlar ise bu hayatın sonlu olduğu, asıl yaşamın öbür dünyada olduğu ve oradaki imtihana hazırlanmayı belirtir. Bu hazırlığın içinde manevi ve inancı içine alan kaidelere yönelme amaçlanmıştır. Betimleme daha çok ana üstünde, ondan sonra evlat ve eş üstünde yoğunluk kazanıyor. Cemiyette annenin önemli olduğu düşüncesi kabir taşlarına da kazılmıştır. Bilhassa ani gerçekleşen vefatlarda sergilenen tavırda bu dünyayı tenkit ederek ahiretin övüldüğünü görmekteyiz. Biraz sonra verilecek misallerdeki ibarelerde de buradaki yaşamın değerinden bahsedildiği görülmektedir.

“KAZANDIM YİYEMEDİM GENÇLİĞİME DOYAMADIM 45 YAŞINDA ÇARESİZ DERDE DÜŞTÜM KURTULAMADIM GERİDE GÖZÜ YAŞLI 5 YETİM BIRAKTIM...”

“GENÇLİĞİME DOYAMADAN MURADIMA ERMEDEN KİM GELİRSE MEZARIMIN BAŞINA OKUSUN BİR FATİHA ALLAH AŞKINA TIRAFİK KAZASINDAN GİDEN S.Ç.1972-1976” “BUKADAR KISAMIYDI KOSKOCA HAYAT GİTİN DİLERDE BİTMEDİ FERYAT DİLERİ TANRIDAN RUHUN ŞAD OLSUN, İYİ KALPLİ BÜYÜK İNSAN NUR İÇİNDFE YAT.”

“BU NE İŞİDİ GELDİ BAŞIMA FELEK AĞU KATTI TATLI AŞIMA GİRMİŞTİM 26 YAŞIMA YAVRULARIM YETİM KALDI ONA KANARIM d.H 1951-1977”

Birden gerçekleşen vefatlarda duyulan sarsıntı ve duygusallık ilkin kendini kabir taşlarında ve yazgıya serzeniş olarak verilmektedir. Geleneğe dayalı cemiyetlerde ölüm yaşamın odağında kendine yer bulur. Ölüm merasimleri evvelde ölenin evinde yapılırken zamanımızda bilhassa şehirlerde ölen kişinin tanımadığı, işin ehli olanlarca yapılmaktadır.

Uzun bir zaman diliminde çalışmış ve zamanı gelmeden vefat edenler için yakınları kişinin bu dünyada çok çektiğini anlatan ifadelerle katlanarak manalandırıp aktarılır. Garip olan bu ibarelerden biri de bu dünya boştur, yalandır düşüncesi olmasına rağmen burada da güzel yiyecek-içeceğin var olduğunu kabullenmeleridir. Ölümle beraber bu dünyadaki sıkıntılar yok olup asıl yaşamın vefatla başladığıdır. Ekseriyetle ele alınan vefatın bir göç olduğu cihetindeki ifadeler vardır. Öte dünyaya göç olarak anlatılan ölüm yeni bir yaşama, yeşili bol bir alana kavuşmaktır. Buna cennet diyoruz. Burada bu hayatta bulunmayan akla gelen gelmeyen her şeyin olduğuna inanılır. Tüm semavi dinlerde bu dünyada bu dinin kaideleri uygulayıp yaşarsan sana öbür âlemde cennet verilecek sözü hâkimdir. Bunun yanında çalıştım ama güzel günler yaşamadım ifadesi bizlere bir mesajdır. Burası da yaşanacak güzel bir yerdir, ben burada güzel günler yaşamadım ama siz bana bakarak benim yaşamadığımı yaşayabilirsiniz iletisi verilmektedir.

“H.Ö. EŞİ S.Ö. ILĞAZIN ÖDEMiŞ KÖYÜNDEN ZENGİN DE TOK GÖRMEDİM FAKİRDE AÇ KABRİSTANA GELİNCE FATİHA OKUR ELLERİNİ AÇ BEN DE SENİN

GİBİ GEZER DOSTLARLA DOLAŞIRDIM ŞİMDİ İDE DUAYA MUHTAÇ RUHUNA FATİHA (1973-1974)”

Vefat edenin hüviyeti misalde olduğu gibi kocasıyla açıklanmıştır ve vefat eden bayanın dilinden kaleme alınmışsa bile bunun hayatta olan eşi tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Hanımının dilinden öz teknik yoluyla diğerlerine nasihat verilmektedir. Peder farklı bir anlatımla yazılmış görünse bile ahlakçı bir tarzla verilmektedir. Dünyayı tenkit etme cemiyetteki hâkim fikrin bir aksisedasıdır. Varlıkların tamahkâr, yoksulun göz doygun olarak tasviri mevcut toplumsal sınıfa yönelik bir tenkittir.

“33YILIK AYRILIK NİHAYET BİTTİ ARTIK SONSUZA KADAR KOLLARINDAYIM MEĞER SENİ NE ÇOK ÖZLEMİŞİM”

Kabir taşları burada da olduğu gibi kavuşma isteği ve avuntu hislerini halka pay etme fonksiyonu üstlenmişlerdir. Vefat edenin dilinden çıkmış gibi yazılan kabir taşı yazıları aslında onu bu dünyada iken yazanın kendi fikirlerini o taşlara aksettirilmesi olarak düşünebiliriz. Vefatın karşısında bir avuntu şeklinde anaya ulaşmak düşüncesi kabir taşıyla pekiştirilmiştir. Bununla beraber incelediğimiz birçok kabir taşında onu yapanların reklamı ve bilgileri de görülmektedir. Bu yolla kabir taşları gizli bir tanıtım levhası gibi ticari fonksiyonlu olarak değerlendiriyoruz. Kültüre ait bir obje şeklinde ele alınan kabir taşlarını birer eşya alırsak taşların boyu kullanılan malzeme ve niteliği ve diğer ölçütlere göre alınıp satılan bir ticaret eşyasıdır.

4.1 Şanlıurfa Mezarlıklarının Bir Betimi

Zamanımızda Şanlıurfa kent merkez ilçede tamamı halen kullanılan beş adet kabristan vardır. Bunlar; Bediüzzaman Mezarlığı, Harran kapı mezarlığı, Çift kubbe mezarlığı, Sırrın mezarlığı ve Asri mezarlıktır. Bunun dışında kırk sene evvelinde aktif olarak kullanılan İtinen kabristanı, Millet Hanı kabristanı, Gazhane kabristanı ve Bey kapısı kabristanı yerleşmeye açıldığından bu kabristanlar yitik kabristanlar listesine girmişlerdir. Mevcut olup aktif olarak kullanılan il merkezindeki kabristanlar ihtiyaca cevap vermemekte ve yeni ölümler için yer bulmak için yapılan kabristanlar bir devrin niteliklerini yok etmiştir. Örneğin Osmanlı

dönemine ait üzerinde şiir ve hat sanatının örnekleri bulunan şah idelerin yok olduğu (Kürkçüoğlu,2002: 19) cumhuriyet devrine ait Urfa taşı, üstünde halk yazının ve figürlerinin emsallerini barındıran kabirlerinin birden fazla gömü ananesi kabir taşının zamana karşı harap olması ve benzeri sebeplerle gitgide ortadan kalkmıştır. Şanlıurfa kabristanlarında zamanla yeni bir yapı unsuru olan mermerin kullanılması bir nevi kişilerin birbirlerini taklit etmesiyle yayılmaya başlamıştır. Bunun yanında, Bediüzzaman kabristanında kullanılan kabirlerin ekseriyetinde Urfa taşı kullanıldığı tespit edilmiştir. Halk içinde “Hevara/Havara Daşı” diye isimlendirilen Urfa taşı tuf menşeli ve yeryüzüne çıktığında fildişi renkli, yumuşak, işlenmesi oldukça rahat bir taştır. İşlenmemiş bir şekilde taş ocağında nakledildikten hemen sonra ne tür bir kabir taşına dönüştürülecekse ona göre şekil verilir. Bu taş, gün yüzüne çıkınca sertleşir. Fakat iklim şartlarına, zamana ve fiili baskılara karşı dirençli olmayıp çokça tahrip olmaktadır. Bunun dışında beton verme ve üstünde herhangi bir yapıt ögesi olmayan kabirlere de rastlanmış, buna benzer kabirler de şehir merkezindeki kabristanlarda çokça bulunmaktadır.

4.2 Mezarların Tekrar Kullanımı

Anadolu Müslüman (İslam) kabirlerinde ekseriyeti bir kabirde sadece bir ölü bulunur. Fakat Şanlıurfa şehir merkezinde bulunan Bediüzzaman kabristanında bir kabrin birden fazla mevtâ için kullanımı yaygın olup, defin âdeti yönünden bu kabristanın apayrı bir yönü bulunmaktadır. Müslüman Efendi türbesi ve Sadrazam Tayyar Mehmet Paşa oğlu Hüseyin Bey türbesi (1650 tarihli) bulunmakta ve bu mezarlık Şanlıurfa’da yaşayan her sosyal sınıf ve etnik grup tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır (Kürkçüoğlu,2002: 37).

Şanlıurfa kabristanlar müdürlüğünün kullanıma kapatacağını ilan etmesine rağmen aşağı yukarı günlük 3-4 ölü gömülmekte hatta bu 7-10 da bulabilmektedir. Son elli yıl içinde büyük bir kısmı kaldırılarak yerine yol, park, resmi bina yapılmış olmasına rağmen iki yüz dönümden fazla bir alanı halen kullanılan bu mezarlıktan (Karakaş,1996:8), boş bir saha olmadığından kabirler iç içe girip bu şekilde kabirler yer bulabilmiştir. Bediüzzaman mezarlığının çok talep bulmasının sebepleri şunlardır; burada kutsiyet kazanmış kişilerin kabirlerinin bulunması buraya ölü gömme isteğini arttırmıştır. Bu kabrin yeri ve kurulduğu yer itibariyle ölü yakınlarının ikametgâh yeri ve iş yerine yakın olması ölülerini rahatça ziyaret

etme olanağı sunmaktadır. Şehrin yerlisi olan birçok kişinin eşinin, dostunun burada olması ve aynı aile ve sülalelerden olanların bir arada defin edilme arzusu bu kabristana olan ilgiyi arttırıyor; fakat kabristanın kurulduğu sahanın yatay genişlemeye olanak tanınmasından ötürü aileler aynı kabri dikey olarak kullana gelmişlerdir. Bu anane bu şekilde kabrin “aile kabri” fonksiyonunu görmeye veya manalandırılmasına sebep olmaktadır. Bununla alakalı doneler kabir taşlarına yazılı adlara dayandığı için kabirde farklı mevtalar olsa da bu kabirde yalnız bir zatın defin olduğu kabul edilmektedir. Bazı kabirlerde iki zatın ismi tespit edilmiştir. Kabir taşlarında adı yazılmış şahısların sayısı çoğaldıkça bunlara rast gelme yoğunluğu düşmektedir. Kabir taşına yazılmış birden çok ad tekrar bu kabirlerin sadece o sayıda şahıs için kullanılıyor tarzından değerlendirilemez. Kabri, yeni bir defin yapılacağı anda ara sıra kabir taşında adı yazılacak alan yoksa daha önceki kişiye ait ad taştan silinmektedir. Ya da kabir taşı tamamıyla restore edilip bir zatın ismi yazılabilmektedir.

Öte tarafta kabir taşının bir şekilde yitirilmesi yeni gömünün olması ve kabir taşının daha yapılmamış kabir taşındaki yazının zamana karşı koyamamaları gibi sebeplerden dolayı bazı kabirlerde kimin bulunduğu saptanamamıştır. Birden fazla gömmenin bir avantajı da tatbik edilen kabirlerde defin edilen adların toplam sayısının birden çok olmasıdır. Bediüzzaman kabristanında tespit edilen bu defin uygulamasının cumhuriyetten evvelki bir devre dayandığını söylemek olasıdır.

Osmanlı dönemine ait mezarlarda Osmanlı döneminden 159, cumhuriyet döneminden 27 mezarda çoklu gömü uygulamasına rastlanmış ve bu sayı, incelenen mezarların %57 sini teşkil ettiği ortaya konmuştur (Çal,2010:9). Çoklu –gömü uygulamasının Osmanlı döneminde pek yaygın olmadığı düşünüldüğünde (Çal,2010: 12), bu neticeleri Bediüzzaman kabristanının kendine has şartları içinde yorumlayıp sonuçlandırmak daha isabetli olacaktır.Bu kabristanda orada yaşayanların talebinin çok olması aile mezarlığı fikrini kabristanın yerinin genişlemeye olanaksızlığı vb. sebeplerden, Osmanlı devrine ait kabirlerin zamanına kadar kullanılmış olması mümkündür. Bir mevtanın olduğu kabrin tekrar ne vakit kullanılacağına bazı akideleri vardır. Mezarlıklar müdürlüğü, kabirde çalışan kişiler ve bilirkişilerle görüştükten sonra Bediüzzaman kabristanında mevta olan bir kabre tekrardan birinin defin edilmesi için yedi

sene beklemenin gerektiği vurgulanmıştır. Yani bir kabir, etin tamamen çürüyüp bitmesi ve kemiklerin kalması için lazım olan müddet yedi sene olup; bundan sonra yeniden kullanılabilir. Birden fazla gömme ananesine göre umumi aynı kökten gelenler aynı kabre defnedilmekte aralarında cinsiyet farkı var ise, bu işlem ancak İslami açıdan birbiriyle evlenemeyecek kişiler (bkz. Kur'an,4.23) gurubundan (baba- kız; ana -oğul; kız kardeş-erkek kardeş, vb.) olması halinde gerçekleşmektedir. Eşler ise dinimizin yöresel yorumuna bakılarak aynı kabre konulmaktadır. Bediüzzaman kabristanındaki izlenime bakarak defin sırasında ilk defnedilen oradan alınır bir poşete konulur sonra yeni defnedilecek zat kabre konur ve bu eylemler esnasında bazen mezarda kendi yakını olmayan bir şahsın mevtasıyla karşılaşma olasılığı yüksektir.

4.3 Aile Mezarlıkları

Şanlıurfa'da aile ve hısımlık bağları oldukça ehemmiyetlidir. Bir zat toplumda sülalesinin adıyla tanınır ve tanıtılır. Ülkemizin birçok bölgesinde olduğu gibi ilk kez karşılaşp, muhabbet edenler "kimlersiniz" sualini sorarak sohbe başlar. Bu sual şahsın öz hüviyetinden önce gelir. Yörenin daha çok akrabaya dayalı bir şecere yapısı olması hasebiyle aile kabirleri yerel ölü defin ananesinin bir niteliğidir. Atasoylu ve babadan gelen yerli yapı, aile kabirlerini oluşturan esas öğedir. Başka bir ifade ile soyağacında bulunan erkekler (baba, erkek kardeşler, oğulları erkek torunları) ile birlikte evlenmemiş ve gelin gitmiş kızların bazıları da aynı kabirde bulunurlar, o aile içine gelin gelmiş kadınlar ise umumiyetiyle kendi baba soyunun aile kabristanına gömülürler. Şehir merkezi veya ilçe kabristanları içinde belli bir sahanın çevrilmesi aile kabristanlarının tipik bir niteliğidir. Bunun yanında belli bir alanda çevrilmiş kabirlerden ayrılmış kabristanlardan kapı üzerinde ailenin ve kabirlerin adları yazılmaktadır. Bununla beraber yakın olan birkaç kabir, bazen birden fazla gömü yapılan kabir sadece bir aile kabristanı özelliği kazanabilmektedir. Diğer taraftan Bediüzzaman kabristanında diğer kabristanlarda rastlanmayan bazı uygulamalar vardır. Bu kabristana ait isteklerin çokluğu ve mevtanın aileden bihaber inşa edilen mezar taşı teşebbüslerinden ötürü kimi aileler birden fazla kabri evvelden hazırlayıp kabir taşı yaptırıp

üstüne aile kabristanı şeklinde yazı yazdırıp bu şekilde kabir sahasının farklı kişiler tarafından kullanımına mani olmaya gayret etmektedirler.

4.4 Yazıtların Betimi

Kitabe ananesi bakımından kent merkezi ve ilçelerindeki kabristanlar birbirlerinden değişiklikler göstermektedir. Kabir taşı inşa etme ve üstüne kitabe yazma ananesinin numuneleri Şanlıurfa kent merkezinde, Birecik, Bozova vb. ilçelerde münasebetleri sıkı olan kazalardaki kabristanlarda çokça rastlanmaktadır. Viranşehir, Siverek gibi farklı kökenli cemiyetlerin çok bulunduğu yerleşim yerlerinde kabir taşı inşa ananesi var olmasının yanında kitabe emsalleri şehir merkezine kıyasla çok yaygın değildir. Akçakale gibi Arapların daha çok yaşam sürdürdüğü kazalarda kabirlerdeki kitabelere nadir rastlanmaktadır. Ne şekilde inşa edilmiş olsa da kabir taşlarına ekseriyeti kişinin İslam dinine tabi olduğunu gösteren Kuran'ın ilk suresi Fatiha kazılıdır. Kişinin hüviyeti de kabir taşlarının temel öğeleri içinde bulunmaktadır. Öncelikle vefat edenin atasının ismi ve buna mukabil ailenin önde gelen bir zata adı, vefat edenin ismi ve soy ismi, doğup vefat ettiği yıllar yazılmaktadır. Bu türden yazılar ve birkaç numune hariç çoğu kabirde aşağı yukarı vardır. Araştırmalar Türkiye'nin birçok yöresinde yazı geleneğinin olduğunu göstermektedir (Örnek,1979: 65). Şanlıurfa'da çok örneği olan bu hal, kabir taşlarında manzume, övgü, nasihat, ağıt, türkü, ayet anlamı ve envai ibare tarzlarında yazılı yaşam tarzı emsalleri kullanılmaktadır. Bilirkişilerin ifadelerine göre kabir taşları üzerindeki şiirlerin, ağıtların bir bölümü şahsın kendi vefatından evvel kaleme aldığı ya da şive yazdığı yazılı nüshalarda olduğu gibi bir bölümü ise vefatının ardından ailesinin ya da mezar görevlisinin görüşü ile yazdırılmış olma ihtimali yüksek görülmektedir. Araştırdığımız cumhuriyet devrine ilişkin kabir anıtlarının yalnız Şanlıurfa'ya ve günümüze has olduğunu söylemek bizi yanıltır. Antik çağlarda mezar taşlarına yazı yazma geleneği vardır, bu yazılardan bazılarında mezarın kim tarafından, kimler için yaptırıldığı, hatta aile dışındakilerin belirtilen mezara ölülerini gömmesi durumunda ödeyecekleri cezalar ya da beddualar biçiminde bilgiler yer almaktadır (Özdizbay,2002: 39).

Kimi kabirlerde, kabirde bulunan kişinin niteliklerine atıfta bulunan malumatlar vardır; fakat zamanımızda Şanlıurfa'da tespit edilen kabir taşlarındaki yazılar muhteva bakımından

eski devirlere ait emsallerden farklı ve kendine has nitelikleri vardır. Mezar taşlarına şiir yazma geleneğinin İran edebiyatından esinlenen şiirler ile halk edebiyatının sözlü geleneğinin bir bileşiminden doğduğuna ve bunun 18. yy itibaren Osmanlı imparatorluğunun neredeyse tamamına yayıldığına ilişkin bazı görüşler vardır (Eldem,2005:130). Yine bu çerçevede, İstanbul ve taşra arasında bir ayırım yapılmakta ve özgün şiir merakının daha ziyade merkezlerde, çok bilinen deyim ve şiirlerin ise daha çok taşrada ve toplumun alt katmanlarında görüldüğü ifade edilmektedir (Eldem,2005:130) .

Başta İstanbul olmak üzere, Osmanlı mezar taşlarında çok iyi örnekleriyle karşılaştığımız yazıt geleneğinin Orta-Asya Türk toplulukları tarafından Anadolu'ya taşındığını ileri süren çalışmalar da dikkat çekicidir (Veinstein,2007: 17). Buna göre Altay geleneğinde beklenmedik ölümlerin nedenleri (sel, vb.) mezar taşlarında ifade edilmekte, hatta ölmüş kişinin ağzından “ailesini, bütün sevdiklerini, bütün mallarını, ülkesini ve daha genel olarak dünyayı; toprağı, gökyüzünü, güneşi ve ay'ı terk etmek zorunda kalışından duyduğu üzüntü” anlatılmaktadır (Bazin,2016: 35). Ölü, bu beklenmedik andaki çaresizliğini ”ben” öznesi kullanarak, “doyamadım” deyişi ile hissettirmektedir. Benzer şekilde, Şanlıurfa mezarlıklarında “doyamamak” duygusunu yansıtan yazıtların varlığı saptanmıştır.

Neydi geldi başıma

Doyamadım genç yaşıma

Yeni bitirdim liseyi

Okuyamadım üniversiteyi

Neydi geldi başıma

Henüz sekiz yaşında

Dünyaya doyamadım

Yazın mezar taşıma

Doyamadım ibaresinin çocukluk ve gelişkin devirdeki kişilere ait kitabelerde daha çok rastlanılan bir kullanımı bulunur, üstteki emsallerde vurgulandığı gibi bu çeşit kitabelerde vefat edenin hayata ait beklentilerinin ne şekil yitirildiği belirtilmekte ve bunlar his yüklü söylemlerdir.

Kişi evlilik, askerlik yüksek okulu bitirme vb. cemiyete katılımı sağlayan evrelerini göremeden, yani cemiyette “birey olma” mevkisini elde edemeden vefat etmiştir. Yetişkinlerin içinde bulunan beşerin yaşam biçimini tamamlamış olduğuna delalet eder. Bundan ötürü kişinin vefatı, ailesi ve cemiyet açısından karşılanması çok zor bir kayıp olup bu çeşit kabirlerde tasanın dışı vurumu daha sıklıdır.

Şanlıurfa kabristanlarındaki çoğu kitabenin ağıtsal bir lisanı vardır. Bu türden yazılar ihtiyarlara nazaran vefatın ani çocukluk, ergen ve ergenlik dönemindeki kişilerde daha yaygındır. Vefat eden bir aile anasının yokluğu cemiyetçe katı çizgilerle gösterilmiş rol ve vazifeler bakımında kendini gösterir. Hülasa bir kocanın vefatı bayanın umumi sahadaki mevkisini sarsar. Bilirkişinin söylemine bakarsak anası erken yaşta dul kalmış ve karındaşlarıyla beraber bir başına yetiştirmiş, 15 yıl matem tutmuş düğün vb. hiçbir cemiyetsel merasime iştirak etmemiş, bu matem ise oğlu evlendiğinde terk etmiştir. Bunun sebebi ise evlilik yapıp cemiyetten ergen bir kişisi olduğunu gösteren oğlu vasıtasıyla cemiyetteki statüsüne yeniden erişmesidir. Aileden bir bireyin yitiminin doğurabileceği meselelerden ötürü vefat edenin ardından kalan eş dostu, ekseriyeti yaratıcıya ya da bir yakınına emanet bıraktığı gözlenir. Başka bir ifade ile altta ikinci kitabe emsalinde görüldüğü gibi ailesiyle alakalı mesuliyetlerini kendisi üstüne alacak bireyin belirlenmesi konusunda bir nevi tereke olduğu denilebilir.

Barajdan çıktım başım selamet

Evime varamadan koptu kıyamet

Annem ve genç bacılarım Allaha emanet

Almanya'dan çıktım başım selamet

Yugoslavya'ya vardım koptu kıyamet

İki yavrum kardeşime emanet

Birçok anıtın paylaşımında bulunduğu diğer nitelikler, vefat edenin ya yaratıcıya veya orda olanlara olan nidasıdır. Farklı bir ifade ile vefat edenler birinci tekil kişi adıyla özünden, ailesinden, çocuklarından konu açmakta adında kalanlarla konuşmaktadır. Bulunduğu yerden gelip gidenlere ara sıra vefat sebebini ifade etmekte, serzenişi ifade etmekte, gücendiğini, şekvasını, kavuşma isteğini anlatmaktadır.

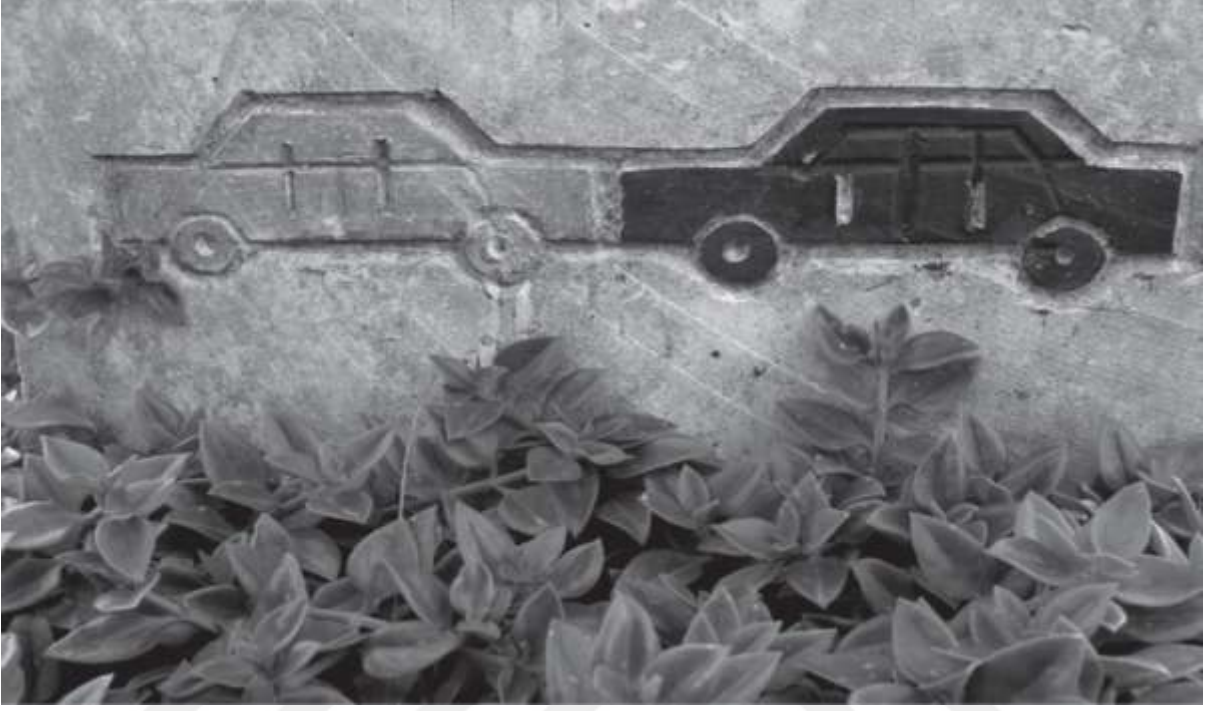
Resim 1a: Bediüzzaman Mezarlığında Silah ve Mermi Çizimi: Şahsın Silahla Öldürüldüğünü Göstermektedir.

Resim 1b: Bir Silah Çiziminin Detay Görünümü

Ölüm Nedenleri: “Kader”, “Ecel”, “Felek”

Ölüm, bir insanın doğum, evlenme, askerlik gibi geçiş ritüelleri arasında en yıkıcı olanıdır. Çünkü onun kaybıyla ailede derin bir yara açılmaktadır. Özellikle trafik kazası, elektrik çarpması gibi kazaya ya da kalp krizi gibi hastalığa dayalı ani ölümlerde ve kişiye ıstırap veren, bir çare bulunamayan hastalıklarda yazıtlar, ölünün sessiz çığlığını yansıtmaktadır. Ancak diğerleri hastalığını, derdini, ölüm nedenini mezar taşının üzerine yansıtmışlar; birtakım ağıtlar ve çeşitli bezemeler ile ya da her ikisinin birlikte kullanımıyla ifade etmişlerdir. Ölüm nedenleri arasında en sık bulgularanan kazalardır. Bunlar arasında en yaygın olan binek arabalarıyla gerçekleşen kazalardır; bunu kamyon, tır, bisiklet, motosiklet, traktör gibi diğer araçlarla gerçekleşen kazalar takip etmektedir.(bkz. Resim2) Okul, su kuyusu gibi kazaların olduğu mekânlar ya da iki taşıtın çarpışma anının da mezar taşına sembolize edildiği görülebilmektedir.

Resim 2: Araba Kazasının Oluşumunu Betimleyen Çizim

Kazaların ardından hastalık, ölüm nedenleri arasında ikinci sırada yer almaktadır. “Birinci hastalık” ve sadece bir mezarda “Bir İnce Hastalık” biçiminde yazılmış olan ölüm nedeni, hastalık türleri içinde en göze çarpanıdır; bunlar olasılıkla veremin ya da kanserin bir başka ifade biçimi olduğunu akla getirmektedir. “Tansiyon”, “ciğer hastalığı” türünden hastalık adları, “ağzını kan bulması” gibi hastalık semptomları almakta; bazen buna bir kalp, böbrek, vb organ çizimi de eşlik edebilmektedir. Ölüm nedeni bilgileri arasında öldürülme ve yine aynı oranla şahadet durumu yer almaktadır. Bunların dışında, bir kadının doğum anında, bebeğiyle birlikte yaşamını yitirmiş olduğu bulgulanmış, beşik biçimindeki mezar taşının kadına ait mezarın üzerine konmuş, yine yazıttaki yazılardan bir kadının doğum anında öldüğü bilgisine ulaşılmıştır. Bir mezar ise idam edilen bir şahsa aittir.

Ölüm nedenlerini mezar taşlarına yazma uygulamasında yaş ve cinsiyet açısından bir fark olduğu göze çarpmaktadır. Kaza, hastalık, şehit olma, cinayet, idam edilme nedenleriyle öldüklerine dair bilgiyi yazıtlardan elde ederken, bu sayı kadınlarda düşük bir düzeydedir. Bir

başka deyişle, ergen ve yetişkin erkeklerde ölüm nedenini belirtme arzusu kadın ve çocuklara kıyasla daha fazladır. Bir bakıma toplumun erkekle özdeşleştirilmesi, onların kaybına verilen önemi de artırmaktadır. Bu durum, toplumdaki cinsiyetçi tutumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Mezarları incelenebilen kişilerin cinsiyet ve ölüm nedenleriyle ilgili bilgileri mevcuttur. Bu olguya yaş grupları açısından bakıldığında, mezar taşlarına ölüm nedenlerinin çocukluk çağında yazılmaya başlandığı, oranların erişkinlik çağıyla üst düzeye ulaştığı, yaşlılıkta ise yine ergenlik dönem ve öncesi düzeye düştüğü görülmektedir.

Çocukluk ve yaşlılık çağlarına göre ilk yetişkinlik ve erişkinlik çağında (18-50 yaşları arası) meydana gelen ölümlerin nedenini yazma sıklığının fazla olmasını bu kişilerin aile/ toplum düzeni ve işleyişi için bir kayıp olduğu algısına/ düşüncesine bağlamak yanlış olmaz. Ölüm nedenlerinin ifadeleri arasında sıklıkla yer alan “kader”, “felek” ve “ecel”, sırası ile ilahi takdiri, talihsizliği ve kaçınılmaz ölümü simgeleyen sözcüklerdir. İslam inancına göre, insanın doğum ve ölüm arasındaki yaşadığı süre önceden belirlenmiştir. Çünkü Allah mutlak sonsuzdur, oysa diğer canlılar yaratılmış olduklarından onların hayatının bir sınırlılığı, yani kaderi vardır. Yerel algılayış içinde, kader, her şeyin önceden ilahi olarak takdir edildiği (belirlenmiş olduğu) şeklinde ifade edilmekle birlikte, aynı zamanda insana hastalık, kaza, ölüm gibi ıstırap verici her türlü felaketi getiren soyut bir varlık olarak da tasavvur edilmektedir. Diğer yandan hastalıkla pençeleşmiş acı dolu hayatını, ölümle karşılaştığı anı, kendi talihsizliği (felek) olarak da yorumlayanlar vardır. Örneğin beklenmedik ölümlerde kadere veya ecele gönderme yapılarak, ölüm “normal”leştirilmeye çalışılsa da, ölüme yol açtığı düşünülen somut (doktor, vb) veya soyut durumları (felek, vb) imleyen sözcüklerin önüne genellikle “zalim” sözcüğü de eklenmekte, yaşamın sonlanmasının bir talihsizlik olduğu belirtilmeye çalışılmaktadır.

Küçük yaşta iken Felek senin de bir gününü görmedim

Felek boynumu büktü Toprak gibi beni ezdin, kül ettin

Bir iş kazasında üzerime sunta düştü Sanki yetmez gibi eziyet ettin

Azrail emanetini hakka götürdü E n sonunda beni isyankâr ettin

Ecel kavramı ise, insanın ölüm zamanını ve o anının bilinemezliğini ifade eder. Çünkü o an “yalnızca Allah tarafından bilinebilir ve onu gerçekleştirmek O’nun kudretindedir”(Paçacı,2001: 94). Dolayısıyla ölüm zamanı insanın başına her yerde, ansızın çıkıp gelebilir. Kişi ölümü kendisi için zamansız bulsa da, Allah’ın takdiri olduğuna inanmaktadır. Sonuç olarak, ölümün Allah’ın takdiri olarak algılandığı veya beklendiği durumlar ve hastalıklar ile beklenmedik kazalar, silahlı kavga sonucu ölümler “ecel” kavramıyla açıklanmakta ve tevekkülle karşılanmaktadır. Ancak beklenmeyen, genç yaşta gerçekleşen ölümler,“felek” kavramıyla ifade edilmekte ve tevekkülle değil, isyan ile karşılanmaktadır.

4.4.1 Toplumsal/Kültürel Kimliğin Görünümleri

“Beni Doğduğum Yere Gömün”

Şanlıurfa’da kişinin doğduğu yer aynı zamanda onun toplumsal kimliğinin bir parçasıdır Mezarlıklar da buna göre şekillenir. Bir kişi öldüğünde, eğer gömülmek istediği yere ait bir vasiyeti yoksa genellikle nerede doğduysa oraya götürülmekte ve orada defnedilmektedir. Kişinin “doğduğu yer” onun baba soyunun yeşerdiği yerdir; memleketidir; köyüdür; toprağıdır ve dolayısıyla defnedileceği zaman içinden çıktığı toprağa dönmesine özel dikkat gösterilir. Şayet bu gerçekleştirilemezse mezar taşında memleketinin ismi titizlikle belirtilir. Bir başka deyişle, Şanlıurfa il merkezi ve ilçelerindeki mezarlıklarda kişinin doğduğu yerle ilgili köken bilgisi ancak oralı değilse mezar taşı üzerine kayda geçirildiği görülmektedir. Hatta kişi Şanlıurfa’nın kırsalından olsa bile köyü-kasabası belirtilmektedir.“Göçmen”, Cizreli, Kütahya-Simavlı, Karanlı gibi sıfatlar, kişiyi tanımlayıcı, doğduğu yeri imleyici birer göstergedir.

“Doğduğu yere gömülme” geleneği ne Şanlıurfa’ya özgüdür ne de günümüz toplumlarına. Örneğin Roma mezar yazıtlarında “burada doğdu, buraya konuldu” veya “doğduğu yere geri dönmeyi arzuladı” gibi ifadeler yer almaktadır (Eliade,1991:118). Kişinin doğduğu yere gömülme arzusunu kozmik tasavvur ile ilişkilendirilebilir. Yunan mitolojisi, Hint kültürü veya İslam dininde olsun, toprak/ yer, kozmik yapının temel unsurlarından

birdir. Çünkü üzerindeki bitki ve meyvelerle insanı besleyen ve yaşatan bir varlıktır. Dolayısıyla birçok kültürde toprak; besleme, bereket-bolluk gibi yan anlamlarıyla “evrensel bir obje” olarak kabul edilir(Eliade,1991:117). Üreme ve doğum; kadın (anne) ve toprak arasında simgesel bir özdeşlik kurulmasına yol açar. Örneğin Kuran’daki bazı ayetlerde insanın “emanet” olarak konulduğu yer olarak hem ana rahmi hem de mezar tanımlanır (6/En’am,98). Kişinin doğduğu yere gömülmesi bir anlamda içinden çıktığı toprağa (ana rahmine) yeniden ekilen tohum gibidir. Dinsel söylemin yaradılış kuramları çerçevesinde, insanın topraktan geldiği inancı yine kozmik tasavvurun bir parçasıdır. Toprakta (/çamur) yaratılmış insanın (6/En’am2;15/Hicr,26), aşağıdaki yazıtta görüldüğü gibi, yine toprağa döneceğine inanılır. Diğer yazıt ise, “gurbet elde ölmüş” bir kişinin sadece gömüldüğünde değil, ölümlerinde de evinde, toprağında olmayı dileğini gösterir.

İncindim incindim Yazan ağlar

Yaprak idim döküldüm Okuyup yazan ağlar

Toprak idim basıldım Gurbet elde bir garip ölmüş

Mezarımı kazan ağlar

Çetindir ölüm

Getirin nazlı yavrularımı görüm

4.4.2 Toplumsal Kimlik: Meslek, Unvan, Lakap, Etnisite

Kişinin doğumunu bir kundak bezi, ölümünü de bir kefen simgeler. Her ikisi de toplumsal ayrıcalığın olmadığını birer göstergesidir. Dolayısıyla İslami akidelere göre, bir kişinin mezarı, unvan, meslek gibi toplumsal konumunu gösteren ifadelerden, simgelerden arınmış olması beklenir. Bir başka deyişle, bir taş veya sadece bir isim ölüm karşısında herkesin eşit olduğunun bir simgesel gösterimidir. Genellikle Şanlıurfa mezarlıklarda bu usule riayet edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, mezar taşlarında yazı ve/veya çizimle ifade edilmiş “toplumsal kimlik” bilgilerinin olduğu da gözlenmiştir. Bunlardan bazıları meslek (doktor, polis gibi eğitim yoluyla kazanılmış meslekler veya fırıncı, köfteci gibi küçük işletme

sahipliği), idari görevler (okul müdürü, daire başkanı, vb), unvanlar (doçent, hacı, çavuş, molla, vb) ve lakaplar (Horoz, Japon, artist, vb) gibi sonradan edinilmiş toplumsal kimlik bilgilerini yansıtmaktadır.

Doğuştan kazanılmış bazı unvanların da mezar taşlarına kazındığı görülmektedir: Kişinin peygamber soyundan geldiğini imleyen “seyit” gibi. Mezar taşlarındaki “Türk Çobanı”, “Kürt Remo” ve “Kürt Reşo” gibi sıfatlaştırılmış etnik isimler, toplumsal/ kültürel kimliklerin birer bileşenidir. Toplumsal kimliğin bu türden görünümüleri yetişkin erkeklerde daha yaygındır. Kadınlarda ise sadece “hacı” ve “seyit” gibi dinsel kimliğe atıfta bulunan unvanların kullanıldığı görülmektedir. Cinsiyetler arasındaki bu farkın, okullaşma ve meslek sahibi olma ölçütleri bakımından kadınların düşük seviyesinden ve kamusal alanda fazla bir varlık göstermemesinden kaynaklandığı söylenebilir. Hiçbir bebeğin mezarına soy, lakap, unvana ilişkin bilgi yazılmamıştır. İncelenen mezarlardan yalnızca birinde “dermansız” biçiminde bir tanımlama mevcuttur. Lakap ya da benzer tanımlamalar ergenlik çağındaki olan iki kişide mevcuttur. Bunlar kişi isimlerinin yöredeki kısaltmaları Örneğin Tuğba “Tuboş”, Merve “Meruş” vb. biçimindedir. Erişkinlik çağına gelmiş kişilerde meslek ve unvan yazımının kullanımında bir artış olduğu görülse de, bu durum yaşlı kişilerin mezarlarında daha yaygındır.

4.4.2.1 Kadının Adı

İslami motiflerle bezenmiş yaygın yerel inanışa göre; cinsiyet, yaş, sosyal statü, vb. farkı gözetmeden herkes ölüm karşısında eşittir. Erkek ve kadın, bir mümin ve bir mümine olarak İslami esaslara göre defnedilmektedir; ölünün arkasından duası okunmakta, helvası yapılmakta ancak kimin nereye gömüldüğü, mezar taşı yapılıp yapılmadığı, taziye koşullarının nasıl olduğu, vb. sorular sorulduğunda kadını ikincilleştiren ataerkil değerler tekrar gün yüzüne çıkmaktadır. Şanlıurfa'daki ataerkil değerlerin iki ana kaynaktan beslendiği söylenebilir: İslam dini ve babasoylu akrabalık sistemi. Bir toplumun dünya görüşü kadın imgelerini de içerir ve bunlar çoğunlukla dinsel kaynaklıdır(Berktaş,2000: 17). Dolayısıyla İslam dininin kadın ve erkeğe dair sunduğu imgeler, kültürel önermeler ile kolektif benliği biçimlendirdiğini söylemek yanlış olmaz. Diğer yandan, zihinsel haritalarda gömülü olan yerel

akrabalık terimleri ve ilişkileri kadın ve erkeğin soy sistemi içindeki konumunu tanımlar. Her iki kaynak da erkek egemen söyleme sahip olduğundan, kolektif benliği ele geçirmiş olan cinsiyetçi, ayrımcı tutumun ölüm karşısında da gücünü eksiltmeden koruduğu söylenebilir. Şanlıurfa'daki mezarlıklarda kadın mezarlarının bazı açılardan erkek mezarlarından farklı olduğu hemen göze çarpmaktadır. Erkeklere kıyasla onlar için pek mezar taşı yapılmaz; onların ölümünden duyulan üzüntüyü belirten yazıtlar daha az sayıdadır; meslek, unvan gibi kimlik bilgileri yok denecek kadar azdır. Bunun açık kanıtları Bediüzzaman Mezarlığı'ndan elde edilen veriler arasındadır. Bunun yanı sıra bazı erişkin bireylere ait olduğu tahmin edilen büyük boyutlu mezarların üzerinde isim ya da cinsiyeti yansıtan herhangi bir simgesel işaretin olmaması nedeniyle, gömülü olanların cinsiyetleri belirlenememiştir. İsminden kadın olduğu anlaşılan mezar taşlarında genellikle baba, koca veya hem baba hem de koca ve dede gibi ailesinden bir erkeğin isminin yer aldığı görülmektedir. Babasoylu ataerkil sistem içinde kadının mutlaka bir erkek aracılığıyla kamusal alanda varlık göstermesi, mezar taşlarında da aynen devam ettiği söylenebilir.

İlginç olan, Şanlıurfa'da evli kadınların çoğunlukla babalarının adı altında gömülmeleridir. Babasoylu sistemlerde bir kadın evlenene kadar baba soyunun bir üyesi iken, evlendikten sonra koca soyunun bir üyesi olur. Buna göre, evli bir kadın koca soyunun bir üyesi olarak onun ismi altında defnedilmesi beklenir. Ancak, Şanlıurfa'da bu düşünceyle hareket edildiğini söylemek pek mümkün değildir, çünkü yerel soy anlayışının baba isminin evli kadınların mezar taşında yer almasında önemli bir etkendir. Şöyle ki; yerel baba soyu sisteminin ikili bir yapısı vardır. Bir yandan aile şeceresi sadece erkeklerden oluşmakta ve kadınları soy zincirinin dışında tutmaktadır(aile tarihi); diğer yandan kadınlar yaşadıkları müddetçe baba soyunun birer üyesidirler(şimdiki zaman). Bu nedenle bir kadın hiçbir zaman koca soyunun tam bir üyesi olarak kabul edilmez. Bir kaynak kişinin ifadesiyle, koca soyu kadını “dış görür”. Benzer şekilde, Ortadoğu'da Müslümanlar arasında kadınların babalarının isimlerini ve/veya soyadlarını yaşadıkları sürece taşıdıklarını ve dolayısıyla bir kadın evlendiğinde kocasının soyadını asla almadığını, boşanma veya eşin ölümü halinde kadının babasının hanesine geri döndüğünü ve geleneksel haklarına sahip olduğunu söyleyen araştırmalar vardır (Lindholm,2004:392).

Kadının baba soyu üyeliğinden dışlandığı tek durum namus cinayetleridir. Bir kadının namusuna gelmiş bir leke sadece onun ana-baba ve kardeşlerinin değil, akraba grubu içindeki tüm bireylerin alanına sürülmüş olarak değerlendirilir. Aile toplumsal konumunu düzeltmek, kamusal alandaki itibarını yeniden kazanmak gibi gerekçelerle kadını öldürebilir ve böylece onu tamamen baba soyundan dışlamış olur. Ayrıca mezarlıktaki yeri belli olmasın ve aileyle bağlantısı fiziksel ve zihinsel olarak kaybolsun diye ne mezarının başına taş koyar ne de bir mezar taşı yaptırıp, üzerine yazıt yazar. Çok nadir de olsa aileden veya aile dışından biri tarafından mezar taşı yaptırılrsa bile, üzerine baba soyunu imleyecek hiçbir ifade yazılmaz. Aşağıdaki iki yazıt öldürülen kadınlara aittir; baba soyundan (evliyse aynı zamanda koca soyundan) dışlanmışlıklarının göstergesi olarak sadece kendi isimleri vardır.

Yasemin Annem Emine

Öylesine bir suç gibiydi ki hayatım Onun hikâyesi kadının hikâyesiydi

Ölümü bile bir suç gibi yaşadım Bir dut ağacı gibi

Ayrıldı mezarlığım yaşadı, sevdi, paylaştı, korudu

Acı çekti ve öldürüldü

Bir kadının öldüğü zaman koca soyundan tamamen koptuğunu simgeleyen bir başka yerel uygulama, vasiyeti olmadıkça koca soyunun mezarlığına defnedilmemesinde görülür. Bu ölü gömme uygulamasının yerel yorumu, İslam dinine gönderme yapmaktadır. İnanca göre, bir kadın öldüğü andan itibaren kocası artık ondan “boşanmıştır. Kefenleme öncesi kadının yıkanması ritüelinde kocasının bulunmasının dinen caiz olmadığı; erkeğin yas süresinin üç gün olduğu ve bu süreden sonra evlenmesine dinen bir engel olmadığı; karı kocanın aynı mezarda üst üste gömülemeyeceği şeklindeki ifadeler ölümle birlikte “boşanmanın gerçekleştiğinin gerekçeleri olarak bazı kaynak kişiler tarafından belirtilmiştir.

4.4.2.2 Çocuğun Yeri

Şanlıurfa'daki mezarlıklar genellikle yetişkinler için oluşturulmuş gibi bir görünüme sahiptir. Çocukların mezarlarının yapıldığı alanlar ile mezar taşı yapma geleneği çocuklara yetişkinlerden farklı muamele edildiği görülmektedir. Dolayısıyla Bediüzzaman Mezarlığı'nda beklenenden daha az sayıda bebek ve çocuk mezarıyla karşılaşmamızın nedeni, yaş kategorileri arasındaki değer farkında bulunabilir. Bir başka deyişle, yetişkinlere kıyasla çocuk mezarlarının azlığının nedeni çocukluk çağında ölen bireylerin sayısının düşük olmasından değil, bu yaş altındaki bireylerin toplumsal yapı içindeki konumlarından dolayıdır. Genel olarak betimlemek gerekirse, Bediüzzaman Mezarlığı'nda yol kenarlarına, yetişkin mezarlarının arasındaki boşluklara serpiştirilmiş, çoğunluğunda mezar taşı bile bulunmayan bebek mezarları yok olmaya mahkûm bırakılmaktadır (bkz.Resim 3). Çoklu mezar geleneğinin olduğu bu mezarlıkta, yetişkinler için hazırlanmış mezarlara ikincil defin olarak belli bir yaşın altındaki çocukların gömülmemesi yaş kategorisinin dikkate alındığının bir başka göstergesidir. Ne var ki hangi yaştaki çocukların yetişkin mezarına konulamayacağı sorusuna dair çelişik bilgiler edinilmiştir. Bazı görüşmeciler beş yaşın altındakilerin, bazıları ergen çağına gelmemiş çocukların çoklu gömü geleneğinin dışında bırakıldığına değinmişlerdir.

Resim 3: Yetişkin Mezarlarının Arasına Serpiştirilmiş Bebek Mezarları

Şanlıurfa'da çocuklar için farklı bir ölü gömme uygulamasının varlığı kent merkezindeki Harran kapı Mezarlığı ile Harran ve Viranşehir ilçelerinde açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Harran kapı Mezarlığında bebekler için ayrılmış küçük bir bölüm vardır; aynı şekilde Viranşehir'deki Belediye Mezarlığı ve Yeni Mezarlıkta bebek ve küçük çocuklar için ayrılmış bir çocuk mezarlığı bölümü bulunmaktadır. Harran ilçesinde ise 6 yaş öncesi çocuklar için ayrılmış iki çocuk mezarlığı bulunmaktadır. Bu konuyu daha da ilginç kılan, tarihsel olarak çeşitli toplumlarda çocuklar için yetişkinlerden farklı ölü gömme geleneklerinin olmasıdır. Bunun ilk örneği erken üst paleolitik döneme (27-20 bin yıl önce) aittir. Bu dönemde yaş kategorisinin dikkate alındığı ve mezarın yeri ve hediyeler bakımından bebek ve çocuk gömülerine yetişkinlerden farklı muamele edilmiş olduğunun ipuçları vardır (Zilhão,2005:234).Çanak-Çömlekli Neolitik yerleşmelerinde ise daha belirgin bir uygulamanın varlığından söz edilebilir. Birçok Geç Neolitik toplumda, yerleşim içerisinde, konutların tabanlarının altına, ocaklara yakın bölgelere bebekler ve çocuklar gömülmektedir. Bu yerleşmelerde yetişkinlerin, özelliklede erkeklerin sayısı, çocuklarla karşılaştırıldığında

sınırlıdır. Daha yakın tarihlere ait dünya toplumları arasında da yaş simgeciliğinin yapıldığını gösteren bulgular vardır: “Roma’da dişi henüz çıkmamış bebeklere ait yakılmış gömülerin hiç ele geçmediği; Shonalar arasında bebeklerin ve daha büyük çocukların halkın geri kalanından uzakta ve nehrin kenarına gömüldükleri; Murnginler arasında yeni doğana ait hiç gömü olmadığı, küçük çocukların yerleşim yerinin içine ve daha büyük çocukların yerleşim yerinin kenarına gömüldüğü” olgusu bilinen örneklerden bazılarıdır (Ucko,1969:270-271). Bunların dışında Tibet ölü gömme geleneklerini inceleyen Sa-skyalıları ilişkin bir bulgusu bizim araştırmamız bakımından dikkate değerdir. Wylie, Budist Tibetlilerden biraz farklı geleneklere sahip Sa-skya’da iki gömü alanı olduğunu, bunlardan birine sekiz yaşından küçüklerin, diğerine ise sekiz yaşından büyüklerin gömüldüğünü belirtmektedir(Wylie,1964-65: 235). Tarihsel olarak farklı dönemlere ait olsalar da, bu bulgular kültürel temelleri olan birçok soruyu içinde barındırmaktadır. Bebek ve küçük çocuklar hangi gerekçelerle yetişkinlerden ayrı bir mezarlığa defnedildiği, ne gibi düşünce ve inançlarla yetişkinlerden ayrı kategorize edildiği gibi soruların yanıtları için yerel çocukluk anlayışına bakmakta yarar vardır.

Yerel çocukluk anlayışı, gözlem ve görüşmelerimize göre, iki değerlidir. Öncelikle yerel halk açısından çocuk bir toplumsal değer olarak çok önemlidir. Bir erkeğin şeceresi, mirasının aktarımı, vb. bir erkek çocuğuna sahip olmasına bağlıdır. Çocuk sahibi olamayanlar mezar taşlarında bile “körocak” olarak tanımlanmakta; bu metaforik ifade erkeğin soyunun kurduğunun bir göstergesi olmaktadır. Ayrıca İslam’ın “evlenin ve çoğalın” diyerek çocuk sahibi olmayı teşvik edici hükümleri vardır(Canan,2007: 43). Dolayısıyla yeni kurulan bir evlilikte, hem kadın hem de erkek biyolojik üreme işlevlerine haiz olduklarını topluma kanıtlamanın baskısını üzerlerinde hissederler. Aile ve toplum için çocuk büyük bir değer taşımaya rağmen, kaynak kişiler tarafından hasta olan çocuğa gösterilen ihtimamın veya öldüğünde bir yetişkine yapılan türde cenaze töreni yapılmasının veya onun için taziye evi açılmasının çevre tarafından ayıplanıp, kınandığı ifade edilmiştir. Bir ergenin veya yetişkinin ölümünde özellikle kadınlar tarafından yüksek sesle ağıt yakılmasına rağmen, bebek ve küçük çocukların ölümünün sessizce karşılanması ve acısının içte tutulması beklenmektedir. Bu durum mezar taşları üzerindeki yazıtlara da yansımaktadır. Bir gencin veya yetişkinin ölümünden duyulan üzüntüyü belirten şiirler, Şanlıurfa’daki bebek ve küçük çocuk mezarları

üzerinde bulunmamaktadır. Ölen çocukların ardından ağlamanın ayıp sayıldığına ilişkin ifadeler başka araştırmalarda da yer almaktadır(Örnek,1979: 18). Bu türden bulgular çocuk ölümlerinin çok olduğu bir bölgede, henüz biyolojik evrede olan ve çeşitli nedenlerle ölme olasılığı yüksek bir çocuğa duygusal olarak bağlanılmaması gerektiğini imlemektedir (Heywood,2003: 72). Özetle, gelecekteki kültürel bir varlık olarak çocuk kıymetlidir ancak toplumsal kişi olma sürecini tamamlamamış bir varlık olarak çocuğun değeri pek yüksek değildir.

İnsan bir yolcudur

Sebavetten gençliğe

Gençlikten ihtiyarlığa

İhtiyarlıktan kabre

Kabirden haşre

Haşirden ebede kadar

Yolcuğu devam eder

Yukarıdaki yazıt insan gelişimini yaş kategorilerine (bebeklik, gençlik, ihtiyarlık) dayanarak bir “yolculuk” olarak tanımlamaktadır. İnsan gelişimine ilişkin kaynak kişilerin anlatımlarına dayanarak yerel yaş kategorileri şöyle detaylandırılabilir: Yeni doğan bir çocuğun süt evresi diğer evrelerden ayrılmakta; 0-7 yaş arasındaki çocukların ceza sorumluluğunun olmadığı düşünülmekte; onların bakımından annenin sorumlu olduğu kabul edilmektedir. 0-4 yaş arası bir tür bilinçsizlik hali olarak tanımlanmaktadır. 5-7 yaş arasındaki çocuklar ise etraflarında olup biteni biraz ayırt etmeye başladığına, fakat iyiyi kötüyü henüz bilmediklerine inanılmaktadır. Bir kaynak kişiye göre, “bu çağdaki bir çocuk hırsızlık yapsa tıpkı rüyada gördüğümüz bir şeyden sorumlu olamayacağımız gibi sorumluluk taşımaz”. Görüldüğü gibi, süt emme, diş çıkarma, yürümeye ve konuşmaya başlama gibi biyolojik temelli gelişimsel özelliklerinden dolayı bebek ve küçük çocukların yetişkinlerden farklı bir “biyolojik” evrede oldukları vurgusu vardır(Tan,2008:4). Dolayısıyla onların “günahsız” olduklarını ve öldüklerinde cennete gideceklerini, hatta süt evresinde ölen bebeklerin “melek” olduklarını

belirtmişlerdir. Bunun dışında, çocuğunu kaybetmiş ebeveynlerin cennete gitmekle ödüllendirileceği veya cehennemden korunacağını belirten Hz. Muhammed'in bazı hadisleri (Gil'adi,1989:141) temelinde yerel halk arasında da iki bebeği ölmüş ana-babanın cennete gideceği veya doğum esnasında ölen annenin “şehit” mertebesine yükseleceği inancı vardır. Sorgulanmadan cennete giden “günahsız” bir çocuğun, cennet ve cehennem arasında ana babasına aracılık edebileceğine inanılmaktadır (Heywood,2003: 23).

Bu noktada, dinsel inanışlar çerçevesinde bebek ve küçük çocukların “günahsız” olduğu kabulü ile çocuk mezarlığı geleneği arasında bir ilişki olduğu kanısı doğabilir. Ancak çocuğunun hastalığı veya ölümü karşısında ebeveynlerin tutum ve davranışlarına, taziye gibi ölü gömme pratiklerine bakıldığında, çocuğun biyolojik bir varlık olarak değeri ile belli bir yaştan sonraki kültürel değeri arasında bir fark olduğu görülmektedir. İslami gelişimsel insan tasavvurunda (Canan,1980: 71-102) olduğu gibi, yerel halk açısından çocuğun aklının ermeye başladığı, iyi ile kötüyü ve doğru ile yanlış ayırt edebildiği, kültürel bir varlık olma yönünde adım attığı yaş, 6-7'dir; bu yaştan itibaren eğitim sürecine (bundan kastedilen genellikle dinsel öğrenimdir) başlanmalıdır. Anlama, kavrama, düşünme gücü bakımından belli bir bilişsel, zihinsel, ahlaki olgunluğa erdiğinin düşünüldüğü yedi yaş üstü çocuklar artık kamusal alanın içine dâhil olmaya başlarlar. Bir başka deyişle, yedi yaş bireyin sosyal statüsünde bir değişimi temsil etmektedir. Bu çalışmanın verileri, çocuklara yetişkinlerden farklı muamele edilmesini, bireyin toplum tarafından “kişi” ve “kişi değil” biçiminde değerlendirilmesiyle ilişkili olabileceğine gönderme yapmaktadır. Bir başka deyişle, bebek ve çocuklara takvim yaşına göre değil, biyokültürel gelişimine göre değer atfedilmektedir. Çünkü 0-2 yaş arasındaki bebekler ile 2-7 yaş arasındaki küçük çocukların biyolojik/doğal bir varlık olduğu düşüncesi, onları yetişkinlerin dünyasından ayrı bir kategoriye sokmaktadır. Yedi yaşından küçük ölmüş bireyler birer “biyolojik ölü” olarak kabul edilirken, yedi yaşından büyük ölmüş bireyler birer “sosyal ölü”dürler(Chesson,2001:4). Bunun ölü gömme pratiğine yansımaları, yetişkin için uygulanan ölü gömme ritüellerinin bebek ve küçük çocuklar için tamamen veya kısmen uygulanmaması şeklindedir.

SONUÇ

Şanlıurfa Kabristanları içtimai yapının ortaklaşa şahsiyetin, ne şekilde idrak edildiğinin açık durumlarını sunmaktadır. Kitabelerin nicel azlığı bu kabristanların ayırt edici hususiyetlerinin vasfını değiştirmemektedir. İçtimai hüviyetin san, uğraş, toplum bilimi vb. yolla nasıl temsil edildiği, hastalık, kaza vb. haller karşısında vefatın ne şekilde idrak edilip tasarlandığı ata soylu ve baba yerli yapının aile kabristanları birden fazla defin alışkanlığı kadın'ın kimin sanıyla nereye defnedildiği ve ne şekilde sürdürüldüğü gibi birçok sorunun cevabı kitabelerden simgesel süslemelerden elde edilebilmiştir.

Tekrar bunlar sayesinde özellikle kadın'ın ve çocuğun içtimai statüsünün yalnız yaşarken değil vefat ettiğinde de pek değişmediği sarıh bir şekilde görülmüştür. Bu tetkikin belki de en orijinal tarafı çocuk kabirleri vakıasının ortaya çıkması olmuştur. Bu biçimde yaş sembolizminin fikri, inançsal arka planında bir değerlendirme yapma olanağı olmuş, sosyolojik tetkiklere bir kapı aralanmıştır. Yaşama “doyamadan” vefatının verdiği acı, keder, “ben” öznesiyle envai ifadeleri ferdi bir halden çok tarihi bir derinlikten damıtılıp geldiğinden hem ortaklaşa benliği hem de ölü defin törenlerindeki bir devamlılığı aksettirmektedir. Bu sebeplerden ötürü bu türden kabirler bir kültür varlığı kabul edilebilirler.

Hülasa Şanlıurfa Kabristanları ve özellikle Bediüzzaman Kabristanı gibi sahalar yalnız vefat edenlerin defnedildiği mekânlar değil, aynı zamanda içtimai ilişki ve örüntülerin bölgesel inanç ve uygulamaların açığa çıkarıldığı özgün alanlardır.

KAYNAKÇA

Abdulkadir, M. (1986).*Akidetu'l-Ba's ve'l-ahire fi'l-fikri'l-islamî, daru'l-ma'rifeti'l camiiyye iskenderiyye.*

Addison, j. (1936). *La vie après la mort dans les croyances de l'humanite*, Paris: Payot Press.

Ataillah, F. A. E. (1992).*El-yevmu'l-ahir beyne'l-yehudiyyeti ve'l-mesihiyyeti ve'l-islam*, 2.bsk. Daru'l-vefa, el- mansuriyye, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bazin, L. (2016). *Osmanlı mezar taşlarında İslamiyet öncesinden izler ve yenilikler*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Berkday, F. (2000).*Tek tanrılı dinler karşısında kadın*, İstanbul: Metis Yayınları.

Berkday, F. (2000).*İnsan hakları hukukunda yeni bir açılım*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Burke, P. (2003).*Afişten heykele minyatürden fotoğrafa tarihin görgü tanıkları*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Canan, İ. (1980). *Hız. peygamberin sünnetinde terbiye*. Ankara: Gaye Matbaacılık.

Canan, İ. (2007).*Kur'an'da çocuk*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Chesson, M. S. (2001).*Social memory, identity, and death: an introduction*, Austin: University of Texas.

Counts, D. R. (1976). "The good death in kalial: preparations for death in western, New Britain: Omega pres.

Çal, H. Urfa Şehri Mezar-Mezar Taşları, *Osmanlı tarihi-D.R 4. Cilt- 4. Kısım*. Ankara: 11-15 Eylül 2006.

Danforth, L. M. (1982). *The death rituals of rural greece*: Princeton: Princeton University Press.

Ebû Dâvûd, cenâiz 29-30 (III, 505).

Ebû Dâvûd, cenâiz 67-69 (III, 550)

El-Birunî, A. (1983). *Tahkiku mâ li'l-hind* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Eldem, E. (2005). *İstanbul'da ölüm*. İstanbul: Osmanlı Bankası Yayınları.

Eliade, M. (1991). *Kutsal ve dindışı*. (çev. M.A. Kılıçbay). Ankara: Gece Yayınları.

Eliade, M. (1951). *Le chamanisme et les techniques archaique de l'extase*, Paris: Payot Press.

Emmanuel, R. (1995). *Hint Yunan ve Mısır mitolojilerinde gizemli bilgilerin kaynakları*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

Ferne, E. W. (1995). "*Childhood in the muslim middle east*" Austin: University of Texas Press.

Fox, R. C. (1959). *Experiment perilous*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Gil'adi, A. "*Concepts of childhood and attitudes towards children in medieval Islam: A preliminary study with special reference to reaction to infant and child mortality*". Journal of the economic and Social History of the Orient, S.1, (1989), s. 63.

Hall, J. "*Euthanasia: why people want to die earlier*" soc.sci.med. Sep; 39: (1994) s.647-54.

Hançerlioğlu, O. (2006) *Felsefe sözlüğü* İstanbul: Remzi Kitabevi

Haitboğlu, M. S. "*İslamın aktüel değeri üzerine*", *İslami araştırmalar Dergisi*, S.1, (1986), s. 63.

Heywood, C. (2003). *Baba bana top at! batı'da çocukluğun tarihi*. çev. E.Hoşsucu, İstanbul: Kitab Yayınevi.

Hough, P. (1994). *Öteki dünya*, çev. M. Harmancı. İstanbul: Say Yayınları.

İbn-i Mâce, Ebû abdillah muhammed b.yezîd el-kazvînî es-sünen. (1992) İstanbul: Çağrı Yayınları.

Karaca, F. “Mezar taşlarına yansıyan şekliyle Türk kültüründe hayat ve ölümle ilgili bazı değerlendirmeler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 14, Sayı 3-4, 2001 Sayfa: 501-512.

Karamağaralı, B. (1992). *Ahlât mezar taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kaufman, S. R. (2005). *And a time to die: how American hospitals shape the end o f life*, chicago, Illinois: University of Chicago Press.

Kıyak, A. “Halk dindarlığı bağlamında kutsal mekân anlayışı (Baskil örneği)”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2,(2012) s.159 -181.

Knudsen, S. K.(2005). “A review of the criteria used to assessInsensibility and death in hunted whales compared to other species”, *The Veterinary Journal*

Lamb, D. (1985). *Death, brain death and ethics*.New York:State University of New York Press.

Lindholm, C. (2004). *İslami ortadoğu*. çev. B. şafak. Ankara: İmge yayınevi.

Örnek, S. V. (1971). *Anadolu folklorunda ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Örnek, S. V. (1979).*Geleneksel kültürümüzde çocuk*, Ankara:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Örnek, S.V. (1988).*100 soruda ilkelde din, büyü, sanat,efsane*.İstanbul:Gerçek Yayınevi.

Özdizbay, A. *Perge batı nekropolisi'nden bir mezar yapısı, Anadolu araştırmaları*. Sayı 16,(2002) s.483-508

Paçacı, M. (2001).*Kutsal kitaplarda ölüm ötesi*. Ankara:Ankara Okulu Yayınları.

Randles, J. (1994).*Öteki Dünya*, (çev. M. Harmancı) İstanbul: Say yayınları.

Raymond, A. (1983). *Ölümden sonra hayat*.(çev. Gönül Suveren) İstanbul: 2.İnkılâp ve Aka yayınları

Sağır, A. “Toplu Merasimlerden Belediye Hizmetlerine Kurumsallaşan Ölüm Bağlamında Bir Ölüm Sosyolojisi Denemesi”, *Turkish Studies*, S: 7,(2012), s. 903-925.

Sarıkcıoğlu, E. (1983). *Dinler tarihi*, İstanbul: Bayrak yayınları.

Seâlibî, A. (1985).*Muhadarat fi tarihi'l-mezahibi ve'l-edyân*. Beyrut

Sezer, B. “Ödemiş sungurlu mezarlığındaki eski yazılı mezar taşları”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 21, (2018) s. 157-165.

Şener, H. “Osmanlı dönemi mezar taşı manzumeleri üzerine bir değerlendirme”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.2, S.4, Kilis:7 Aralık Üniversitesi Yayınları,2012.

Tan, M. Çocukluk, dün ve bugün, B. Onur (Ed), *Toplumsal Tarihte Çocuk Tarihi-D. 4*. Cilt- 4. Kısım. Ankara: 11-15 Eylül 2006.

Ucko, P. J. (1969).*Ethnography and archaeological interpretation of funerary remains*. Canada: University Press.

Veinstein, G. (2016).*Osmanlılar ve ölüm*. (çev. E.Güntekin) İstanbul: İletişim Yayınları.

Wass, H. Similarities and dissimilarities in attitudes towards deathin a population of older persons”, *Omega*, S.9, (1978-9) s.37-54.

Wylie, T. Mortuary customs at Sa-skya, Tibet”,*Harvard Journal of AsiaticStudies*, S.25, (1964-65), s.229

Zilhão, J. (2005).*Burial evidence for the social differentiation of age classes in the early upper paleolithic*. Paris: University Press.